

Юридичні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 3(19)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2008

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Саввич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Кривобороденко Г. П., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Поляков О. М., д-р екон. наук, проф., Радзівеський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, проф., Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Джинчарадзе Н. Г., д-р філос. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Охременко О. Р., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., канд. юрид. наук

М43 Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. — ISBN 966-608-120-2

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2008. — Вип. 3(19). — 244 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 978-966-608-923-9

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 978-966-608-981-9

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2008
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Ус М. И. Современные подходы к процессам управления	70
Дікарєв О. І. Інвестування паливно-енергетичного комплексу: світовий досвід для України	5	Булавін П. Г. Загальна характеристика формування цілей державного управління у зовнішньоекономічних відносинах	76
Мойсеєнко І. П. Індикативний метод оцінювання інтелектуального потенціалу	11	Колосінський Є. Ю., Масалковська Л. Вплив економічної глобалізації на діяльність суб'єктів господарювання	80
Чернуха Н. М., Чернуха Г. О. Інтеграція у сучасному освітньому просторі	15	Аль-Тмейзі А. Ю. Авіаційний комплекс України та його вплив на якість транспортних послуг	88
Рибак О. М., Білоус А. О. Досвід реформування вищої освіти у країнах Центральної та Східної Європи і його значення для України	19	Лугова Г. В. Санітарно-епідеміологічний моніторинг як інструмент управління профілактикою кишкових інфекцій серед військовослужбовців військових частин, що розташовані в басейні Дніпра	92
Мушкин И. М. Развитие дистанционного образования в высшей школе	26	Сафонова А. С. Генезис розвитку процесів фінансової глобалізації світової економіки в контексті інтеграційної взаємодії країн	96
Мироненко В. В., Саєвич І. Г. Інтернет як сучасна технологія навчання	30	Арбузов А. Б. Ризики кредитного портфеля в системі банківських ризиків	102
Мельник П. П. Економіко-екологічна збалансованість у системі захисту рослин	34	Чабаненко В. В. Формування загальноєвропейського ринку праці у процесі європейської економічної інтеграції	111
Топчий С. П. Інтеграційні об'єднання на ринку зерна України: переваги і недоліки	38	Шарапов С. В. Адміністративне управління в системі загального управління підприємством	118
Кулик Р. О. Методологія створення регіональних кластерів та оцінювання їх ефективності	43	Янгалічев Р. Н. Теоретичні основи розподілу і перекладання податків	124
Кузнецов М. С. Сущность коллективного трудового конфликта как объекта государственного управления	50	Мамедов А. Проект трубопровода "Баку–Одесса–Броды": реалии и перспективы реализации	132
Халамендик В. Д. Професійна підготовка випускників вищих навчальних закладів: проблема управління	57		
Давиденко А. П. Роль держави в підтримці розвитку ринку послуг в Україні	63		

Гарахани Нариман Пируз оглы Глобальные проблемы современности	138
---	-----

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ 142

Бидзюра И. П. Выдающиеся и известные молдаване и украинцы в элитных контекстах интеллектуальной и политической истории Молдовы, Украины и России нового и новейшего времени	142
--	-----

Бурдяк В. І. Молодіжні субкультури: теоретичні та методологічні підходи до дослідження проблеми	153
---	-----

Климкова І. І. Організаційна культура парламентської діяльності: сутність та особливості	160
---	-----

Подлевський С. Взаємовплив і взаємодія владних структур, органів державного управління і громадської думки в умовах демократичних трансформацій	167
---	-----

Аль-Роудан Хамуд Ю. “Азиатский вариант” перехода от традиционализма к открытому обществу	171
---	-----

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ 177

Рижиков В. С. Формування психологічних чинників у процесі ігрового навчання майбутніх юристів	177
---	-----

Юсеф Н. Н. Психологічний аспект формування політичної свідомості мусульманської цивілізації	181
---	-----

Калуцька О. В. Попередження і розв'язання конфліктів в організації як основа сприятливого соціально-психологічного клімату	190
--	-----

Залужна Л. І. Напрями вивчення материнства і вагітності у психології	196
---	-----

Крекшина О. І. Соціально-психологічний клімат у трудовому колективі, де працюють люди похилого віку	202
--	-----

Чистякова О. О. Криміналістична і соціально-психологічна характеристика насильницьких злочинів	204
---	-----

Чепорнюк Є. Г. Залежність паттернів поведінки від типів темпераменту особистості	209
---	-----

ЮРИДИЧНІ НАУКИ 214

Моршнієв Є. І., Федик Є. І. Удосконалення дисциплінарної відповідальності працівників і проблеми її правового забезпечення	214
---	-----

Раджабов О. Ш. Забезпечення прав дитини як об'єкта державного управління	221
---	-----

Красногор О. В. Сутність і значення договірної регулювання майнових відносин подружжя	230
--	-----

Бєлова О. С. Теорія цивільно-правова відповідальності як результат наукових юридичних досліджень	236
---	-----

Відомості про авторів	242
------------------------------------	-----

УДК 349.2

Є. І. МОРШНЄВ

Прикарпатський інститут ім. М. Грушевського МАУП, м. Львів

Є. І. ФЕДИК

Львівська комерційна академія

УДОСКОНАЛЕННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ І ПРОБЛЕМИ ЇЇ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 3(19), с. 214–220

В умовах формування ринкових відносин набуває все більшого значення проблема подальшого застосування додаткових правових заходів впливу до порушників трудової дисципліни. У зв'язку з цим розглядаються види додаткових заходів впливу, перспективи їх існування, звертається увага на дисциплінарні стягнення.

Проголошення України демократичною, правовою та соціальною державою, найвищою цінністю якої є людина, зумовлює необхідність у критичному переосмисленні чинного трудового законодавства, його реформуванні і приведенні у відповідність з Конституцією України.

Зміст багатьох нормативних приписів у чинному Кодексі законів про працю України (КЗпП), а також деяких правових інститутів застарів і не в повному обсязі відображає потребу правового регулювання нових економічних відносин держави ринкового спрямування. У зв'язку з цим гостро постає проблема корінних змін трудового законодавства. Зокрема, потребує свого вдосконалення інститут юридичної відповідальності за трудовим правом, оскільки підготовка проекту нового Трудового кодексу України вимагає розробки концепції побудови Кодексу в цілому і кожного з його розділів, зокрема розділу, що регулює відповідальність сторін трудових відносин.

У роки незалежності України проблемами відповідальності в трудовому праві займалися такі вчені-правознавці, як В. С. Венедиктов, І. В. Зуб, Д. О. Карпенко, П. Д. Пилипенко, В. І. Прокопенко, В. Г. Ротань, М. П. Стадник, Л. І. Суровсика, Н. М. Хуторян та ін.

Однак, незважаючи на ґрунтовні дослідження, проблема юридичної відповідальності за трудовим правом не тільки не втратила своєї актуальності, а ще більше загострилася. На сьогодні залишається спірним питання щодо поняття юридичної відповідальності взагалі та дисциплінарної і матеріальної зокрема. Актуальним також є з'ясування підстави юридичної відповідальності за трудовим правом та кожною з її елементів. Потребують свого вирішення і питання щодо розширення заходів дисциплінарного стягнення, розмірів і порядку відшкодування сторонами трудового договору заподіяної шкоди, врегулювання строків позовної давності з питань матеріальної

відповідальності, а також проблема перспектив застосування додаткових заходів впливу до порушників трудової дисципліни.

Все це свідчить про актуальність та необхідність проведення подальших наукових досліджень з проблем юридичної відповідальності за трудовим правом, зокрема питань щодо потреби застосування додаткових правових заходів впливу.

У зв'язку з цим з'ясуємо особливості додаткових заходів впливу до порушників трудової дисципліни в умовах переходу до ринкових відносин і потреби подальшого їх застосування.

Зауважимо, що необхідною умовою належної організації трудового процесу та високої продуктивності праці є дотримання учасниками цього процесу певного розпорядку та координації діяльності. Закріплений у правових приписах порядок поведінки учасників трудового процесу визначає поняття трудової дисципліни як інституту права.

Трудова дисципліна являє собою багатогранне явище. Її можна розглядати як принцип трудового права; правовий інститут трудового права; елемент трудових правовідносин; фактичну поведінку учасників цих відносин. Як інститут трудового права категорія “трудова дисципліна” — це сукупність правових норм, які встановлюють обов'язки сторін трудового договору, режим їх виконання, внутрішній трудовий розпорядок, засоби заохочення та відповідальності, що складають механізм забезпечення виконання цих зобов'язань [14, 345].

Слід зазначити, що в юридичній літературі з питань трудового права поряд з поняттям “трудова дисципліна” вживається термін “дисципліна праці”. Одні автори (Н. Б. Болотіна, Г. І. Чанишева) вживають їх як тотожні, інші вважають, що дисципліна праці є поняттям ширшим і включає в себе, окрім трудової, ще виробничу, технологічну, фінансову, службову та інші види дисципліни [15, 260].

З нашої точки зору, більш правильною здається позиція тих авторів, які розмежовують поняття “трудова дисципліна” і “дисципліна праці”. Дисципліна праці — це сукупність усіх дисциплін (виробничої, технологічної, фінансової та ін.), необхідних для належного забезпечення трудового процесу. Що ж до трудової дисципліни, то вона є складовою першого поняття, якщо розглядається як елемент трудових правовідносин або фактична поведінка учасників трудового процесу. Проте визначення змісту поняття трудової дисципліни як принципу чи інституту трудового права є

ширшим і не охоплюється поняттям дисципліни праці. При цьому трудова дисципліна як правовий інститут визначається наявністю трьох видів правових норм:

- 1) які здійснюють правову регламентацію прав і обов'язків учасників трудового процесу;
- 2) встановлюють стимулювання сумлінної праці;
- 3) регламентують відповідальність за невиконання чи неналежне виконання трудових обов'язків.

На етапі переходу до ринкових відносин одним із засобів забезпечення трудової дисципліни продовжують залишатися заходи юридичної відповідальності, що можуть застосовуватися до працівників, які не дотримуються встановлених правил внутрішнього трудового розпорядку, тобто визначеного нормами трудового права порядку організації праці, що є предметом централізованого та локального правового регулювання.

Традиційно під юридичною відповідальністю розуміють правовий засіб забезпечення певної поведінки людей. Належність юридичної відповідальності до трудового права визначається характером правопорушення та суб'єктивним складом. Юридична відповідальність за трудовим правом полягає в обов'язку суб'єктів трудових правовідносин відповідати за недотримання трудової дисципліни. Переважно суб'єктом юридичної відповідальності за трудовим правом є працівник. Водночас законодавство про працю передбачає підстави і порядок вживання заходів юридичної відповідальності і до роботодавця. Тут виникнення терміна “трудова юридична відповідальність” пояснюється тим, що ця відповідальність настає у процесі реалізації трудових відносин і безпосередньо пов'язана з їх виникненням, зміною і припиненням. Це відповідальність у процесі праці, відповідальність за діяльність, пов'язану зі здійсненням права на працю, відповідальність суб'єктів трудового права за свої дії та бездіяльність [4, 28]. Варто погодитися з думкою Л. І. Суровської, яка вважає, що термін “трудо-правова відповідальність” заслуговує на увагу, оскільки він ґрунтується на створенні ефективно функціонуючого механізму юридичної відповідальності, у тому числі трудової, який би не давав можливість порушувати правові приписи, тобто діяв позитивно і давав змогу виховувати у суб'єктів трудового права почуття відповідальності [10, 15].

У трудовому законодавстві передбачені два види юридичної відповідальності: дисциплінарна і матеріальна. Дисциплінарна відповідаль-

ність — це вид юридичної відповідальності, яка полягає в обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за дисциплінарний проступок і зазнавати дисциплінарних санкцій, передбачених законодавством про працю. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві містить: 1) дисциплінарні стягнення; 2) заходи дисциплінарного впливу. Цей вид відповідальності має своїм спрямуванням забезпечити дотримання внутрішнього трудового розпорядку і є однією з правових форм примусу, що застосовується до несумлінних працівників за порушення трудового розпорядку та інших обов'язків [8, 403].

Правовою підставою застосування дисциплінарної відповідальності у трудовому праві є трудове правопорушення (в юридичній літературі його традиційно називають дисциплінарним проступком), тобто винне, протиправне невиконання чи неналежне виконання працівником трудових обов'язків, передбачених законодавством про працю, колективним і трудовим договорами, що призводить до порушення внутрішнього трудового розпорядку на підприємстві [14, 361].

На підставі аналізу законодавства дисциплінарну відповідальність умовно можна поділити на два види: загальну і спеціальну. Загальна дисциплінарна відповідальність настає на підставі норм КЗпП [5, 147]. Вона є універсальною за характером і може застосовуватися до всіх працівників, які працюють за трудовим договором незалежно від виду здійснюваної ними діяльності.

Спеціальна дисциплінарна відповідальність передбачена спеціальним законодавством: законами, що визначають особливості правового статусу окремих категорій працівників (наприклад, "Про державних службовців", "Про статус суддів" та ін.), або підзаконними нормативно-правовими актами (статутами і положеннями про дисципліну).

Спеціальна дисциплінарна відповідальність працівників відрізняється від загальної ширшим змістом трудового правопорушення і суворішими заходами дисциплінарного стягнення та впливу. Наприклад, до державних службовців можуть вживатися заходи загальної дисциплінарної відповідальності, передбачені у ст.147 КЗпП України. До них також можуть вживатися такі заходи дисциплінарного впливу, як попередження про неповну службу відповідність, затримка до одного року у присвоєнні чергового рангу або у призначенні на вищу посаду. Останні можуть застосовуватися до державного службовця одночасно із заходами дисциплінарного впливу. До суддів застосовуються такі дисциплінарні стягнення: дога-

на, пониження кваліфікаційного класу. Водночас законодавством передбачено спеціальні правила щодо порядку притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, а тому положення КЗпП України в цій частині на них не поширюються. Суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з підстав, передбачених Законом України "Про статус суддів". Сам же порядок притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності передбачено Законом України "Про судоустрій України" [1].

КЗпП України визначає два види дисциплінарних стягнень загального характеру: 1) догана; 2) звільнення (ст.147). Цей перелік є вичерпним. При цьому у чинному законодавстві про працю немає обмежень щодо підстав і періодичності застосування догани як дисциплінарного стягнення. Проте звільнення працівника як вид дисциплінарного стягнення та підстава розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця може застосовуватися лише у випадках, прямо передбачених КЗпП України.

У сучасній юридичній літературі звертається увага на те, що законодавче обмеження загальної дисциплінарної відповідальності лише двома дисциплінарними стягненнями є недоліком законодавства про працю. Цю думку відстоюють П. Д. Пилипенко, Н. М. Хуторян та ін. [16, 107]. Пояснюється це тим, що незначна кількість дисциплінарних стягнень не завжди дає змогу роботодавцю правильно обрати одне з дисциплінарних стягнень. Ми підтримуємо зазначену точку зору і вважаємо, що в новому Трудовому кодексі України доцільно визначити різноманітність видів дисциплінарних стягнень. Це б дало можливість справедливо обрати відповідне стягнення, яке б відповідало ступеню тяжкості трудового правопорушення, мірі вини, особі правопорушника.

На думку В. С. Венедиктова, нині слід більшу увагу приділити негативним санкціям, які мають матеріальний економічний характер [3, 23]. Маються на увазі штрафні санкції. Інші автори, зокрема Л. А. Сироватська, не погоджуються із введенням штрафу як заходу дисциплінарного стягнення [12, 125]. Проте відсутність прямої вказівки у КЗпП України на такий захід як штраф ще не свідчить про те, що він не існує у трудових правовідносинах. Як відомо, на підприємствах недержавної форми власності часто застосовуються штрафи як дисциплінарні стягнення. Крім того, і в правовій літературі пропонувалося встановити у законодавстві про працю штраф як засіб дис-

циплінарного стягнення. Однак це питання до цього часу залишається дискусійним. На нашу думку, в сучасних умовах, особливо в умовах економічної кризи, затримки з виплатою заробітної плати, штрафні санкції у трудовому праві встановлювати недоцільно.

Нагадаємо, що в інший час перелік дисциплінарних стягнень, передбачених КЗпП, був ширшим. Вважаємо, що пропозиції вчених-юристів, народних депутатів щодо розширення переліку дисциплінарних стягнень заслуговують на увагу. Зокрема, у проекті Трудового кодексу України, який був поданий народним депутатом України В. І. Коновалюком, було запропоновано розширити перелік дисциплінарних стягнень і передбачити: 1) позбавлення преміальних виплат; 2) зауваження; 3) догану; 4) звільнення. З нашої точки зору, доцільно було б включити в цей перелік і сувору догану.

При цьому доречно зауважити, що право вибору конкретного виду дисциплінарного стягнення належить роботодавцю. При обранні виду стягнення він має враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і попередню роботу працівника. Підкреслимо, що застосування дисциплінарного стягнення є правом, а не обов'язком роботодавця. Він може обмежитися розмовою або усним зауваженням щодо працівника. Проте, застосовуючи такий вид дисциплінарного стягнення, як звільнення, необхідно враховувати, що воно допускається лише у випадках, прямо передбачених КЗпП України (ст. 40).

Стосовно дисциплінарної відповідальності розрізняють дві групи санкцій: 1) заходи стягнення; 2) заходи впливу. Чинне законодавство сьогодні передбачає два види дисциплінарних стягнень (про що йшлося раніше) і понад двадцять інших правових заходів впливу до порушників трудової дисципліни. Це поставило перед правовою наукою питання щодо природи правових заходів впливу, порядку їх застосування, можливості поєднання з дисциплінарними стягненнями. Ці заходи дисциплінарного впливу передбачені великою кількістю нормативних актів колишнього СРСР, які продовжують діяти в Україні відповідно до Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р. "Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР" [2].

До заходів дисциплінарного впливу належать такі: позбавлення премій, передбачених системою оплати праці; позбавлення винагороди за результатами роботи за рік; перенесення черг на отримання житла; зміна часу отримання щорічної від-

пустки; пониження кваліфікаційних розрядів за порушення технологічної дисципліни; невивплата доплат і надбавок за випуск бракованої продукції; скорочення відпустки на кількість днів прогулу; зниження розміру винагороди за вислугу років та ін. [13, 123].

Як бачимо, це досить суттєві заходи впливу. Їх особливість полягає в тому, що вони передбачають санкції, які роботодавець повинен застосувати до порушника трудової дисципліни. Водночас до цього часу в правовій літературі і на законодавчому рівні чітко не визначена юридична природа цих заходів і чи є вона відповідальністю взагалі. Так, Н. В. Плюхін вважає, що застосування вказаних заходів впливу не є відповідальністю [7, 37]. Протилежної точки зору дотримується П. Р. Стависький, який вважає, що це є відповідальністю, оскільки їй притаманні такі специфічні риси, які дають можливість виокремити її у самостійний вид, поряд з дисциплінарною матеріальною відповідальністю [11, 69]. Згодом він пропонує вважати заходи впливу дисциплінарними стягненнями [6, 9].

З нашого погляду, всі зазначені вище заходи дисциплінарного впливу не є стягненнями. При звільненні працівника, наприклад, за п. 3 ст. 40 КЗпП України, вони не враховуються. Окрім цього, другою їх особливістю є те, що вони можуть застосовуватись як окремо, так і поєднуватись один з одним, а також з дисциплінарним стягненням. Тому за п. 3 ст. 40 КЗпП України не можна звільнити працівника, який систематично порушував трудову дисципліну і за це його позбавляли премій, винагород за результатами роботи, однак жодного разу на нього не було накладено дисциплінарного стягнення. У зв'язку з цим незрозумілим стає положення про те, що "за кожне порушення трудової дисципліни може бути накладене тільки одне дисциплінарне стягнення", яке не зараховується до додаткових заходів дисциплінарного впливу.

Все наведене свідчить про те, що необхідна суттєва реформа дисциплінарної відповідальності у трудовому праві, яка б передбачила ефективні заходи стягнення і чіткий порядок їх застосування.

Враховуючи те, що заходи дисциплінарного впливу доповнюють встановлений ст. 147 КЗпП України перелік дисциплінарних стягнень, варто погодитися з думкою Л. А. Сироватської, що їх можна вважати додатковими, а саму відповідальність, що полягає у застосуванні цих заходів, — додатковою, оскільки ніякого особливого правопорушення, яке лежить в основі застосування цих заходів впливу, немає. Адже це той самий

дисциплінарний проступок чи майнове правопорушення. А оскільки заходи дисциплінарного впливу за своїм призначенням носять каральний характер, то правильніше вважати цю відповідальність як додаткову дисциплінарну [12, 140].

Різні думки у правовій літературі висловлювались і щодо такого заходу дисциплінарного впливу, як депреміювання. Одні автори вважають цей захід видом матеріальної відповідальності, формою обліку трудового внеску працівника [9], інші — дисциплінарною санкцією, оскільки цей захід носить каральний характер і не спрямований на відшкодування заподіяної шкоди [12, 152]. Однак практика свідчить про те, що позбавлення премій часто ототожнюється з недосягненням показників чи умов преміювання. Коли ж працівник не виконує встановлених умов преміювання, то і не можна говорити про позбавлення премії, тому що права на неї він не набув. Водночас, якщо він виконав умови преміювання і при цьому вчинив дисциплінарний проступок, то тоді працівник справді депреміюється.

Аналізуючи заходи дисциплінарних стягнень і впливу, слід зупинитися на питанні щодо критеріїв визначення порядку, в якому можуть встановлюватися різні заходи впливу за порушення трудової дисципліни. Мається на увазі централізований чи локальний рівень. І до цієї проблеми є різні підходи в юридичній літературі. Одні автори (А. В. П'ятаков та ін.) вважають, що додаткові заходи впливу можуть встановлюватися як на централізованому, так і на локальному рівні [9, 221]. Л. А. Сироватська обстоює думку, згідно з якою такі заходи не бажано встановлювати на локальному рівні [12, 160]. З цієї позицією ми погоджуємось, оскільки встановлення заходів впливу на локальному рівні не відповідає конституційній нормі, яка дозволяє застосування відповідальності до правопорушника лише на централізованому рівні. Це випливає із п. 2 ст. 58 Конституції України, в якій передбачено, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

Однак на практиці, про що свідчать відповідні матеріали, йдуть саме шляхом встановлення додаткових заходів впливу на локальному рівні. Наприклад, на Львівській кондитерській фірмі “Світоч” з метою підвищення трудової, технологічної, виробничої дисципліни розроблена і діє система зниження премій за недоліки та недогляди в роботі, яка регулюється додатком № 20 до Положення про внутрішній господарсько-договірний розрахунок (таблиця).

Як свідчить практика, на сьогодні зазначені заходи, що вживаються на фірмі “Світоч”, є найдієвішими.

Зазначимо, що деякі автори пропонують взагалі скасувати додаткові заходи дисциплінарного впливу. Так, В. С. Венедиктов стверджує, що іноді ці заходи застосовуються не за порушення трудових обов’язків (за появу в громадському місці у нетверезому стані, за побутове хуліганство та ін.). На його думку, загальне обмеження трудових обов’язків має діяти лише на території підприємства, установи, організації та стосуватися також тих працівників, які здійснюють трудові функції поза місцем роботи або за межами підприємства. І тому всі вчинки, які виходять за ці межі, слід розцінювати як правопорушення інших галузей права, що має виключати застосування специфічних для трудового законодавства заходів впливу [3, 24]. На нашу думку, варто погодитись із пропозицією цього вченого-правознавця. Більше того, з нашої точки зору, потреба в додаткових заходах впливу може зникнути взагалі, якщо новий Трудовий кодекс України передбачить значно ширший перелік заходів дисциплінарних стягнень, ніж той, який зараз є у ст. 147 КЗпП України.

Слід нагадати, що у трудовому праві, крім заходів дисциплінарного впливу, існують заходи громадського впливу. Так, ст. 152 КЗпП України передбачає право роботодавця не застосовувати до працівника заходи дисциплінарної відповідальності, а передати питання про порушення трудової дисципліни на розгляд трудового колективу або його органу. Якщо до працівника були застосовані засоби громадського впливу, роботодавець не має права накласти дисциплінарне стягнення. Громадські стягнення враховуються поряд з дисциплінарними при звільненні з підстав, зазначених у п. 3 ст. 40 КЗпП, за умови додержання строків, передбачених ст. 148 КЗпП. Водночас положення ст. 152 КЗпП не відповідає сучасним умовам ринкового господарства. Поява підприємств різних організаційно-правових форм і форм власності призвела до зменшення ролі трудового колективу у вирішенні питання притягнення до відповідальності працівника за порушення трудової дисципліни [14, 362].

Таким чином, нині є необхідність у більшій кількості дисциплінарних стягнень на централізованому рівні. Водночас залишається й надалі невизначеним коло правопорушників трудової дисциплінарної відповідальності. Потребує свого вдосконалення і система санкцій, що застосовується до порушників трудової дисципліни.

Перелік порушень	Розмір санкцій, визначених до величини неоподаткованого мінімуму
1.1. Запізнення на роботу та передчасний вихід з роботи	1–2
1.2. Повторне запізнення та передчасний вихід з роботи впродовж місяця	2–4
1.3. Прогул	2–5
1.4. Дрібна крадіжка	1–5
1.5. Незабезпечення збереження колективної власності: • керівники структурних підрозділів • майстри • контролери КПП цехів • контролери відомчої охорони	1–2 2–3 2–3 2–3
1.6. Поява на роботі у нетверезому стані	1–3
1.7. Безпідставна відмова від виконання завдань керівника: • 1 раз • 2 рази	2,0 4,0
1.8. Забракована продукція внутрішніми органами контролю	1–4
1.9. Порушення санітарних норм	1–2
1.10. Порушення технологічного, рецептурного режиму	2–5
1.11. Неякісне та несвоєчасне виконання посадових обов'язків, заходів, наказів, рішень оперативних нарад правління, розпоряджень: • 1 день • 2 дні • 3 дні • більше 3-х днів	1,0 2,0 3,0 100 % ФОП
1.12. Несвоєчасне проведення атестації працівників: • 1 раз • 2 рази • більше 2-х разів	0,5 1,0 3,0
1.13. Порушення правил техніки безпеки, пожежної безпеки	1–3
1.14. Порушення правил зберігання матеріальних цінностей	1–3
1.15. Приписи і перекручення звітності, неправильне оформлення документів і несвоєчасне їх подання	1–5
1.16. Пошкодження тари при вантажних роботах вантажниками	0,1 за кожне місце
1.17. Незабезпечення фірми матеріальними ресурсами відносно планового обсягу забезпе- чення: • 1–5% • 5–10% • 10–20% • понад 20%	1,0 2,0 5,0 10,0
1.18. Зрив вивезення продукції транспортною службою (1 т)	0,1
1.19. Зрив завезення продукції (ресурсів)	0,1
1.20. Непогоджені у встановленому порядку витрати сировини понад ліміт (1 т)	1,0
1.21. Несвоєчасне подання документів у банк для оплати	1,0 за кожен день затримки
1.22. Неправильне оформлення розпорядження на відпуск продукції: • 1 випадок	1,0
1.23. Відсутність контролю за отриманням товару за попередньою оплатою надходження товарів за угодою	1–5
1.24. Відсутність контролю за надходження товарів, за які перераховано валюту	1–5
1.25. Несвоєчасне погашення дебіторської заборгованості: • за кожен день	1
1.26. Інші порушення трудової, виробничої і технологічної дисципліни	1–3

Водночас не слід забувати, що основа зміцнення трудової дисципліни полягає в дещо іншому. На нашу думку, трудова дисципліна може бути забезпечена насамперед створенням організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, а основними факторами її зміцнення є покращання умов праці, чітка регламентація трудових прав та обов'язків, гнучке та вміле застосування заохочень. Тільки комплексний підхід може забезпечити створення якісно нової дисципліни праці.

Висновки і пропозиції авторів статті можуть бути використані у правотворчості, а саме при доопрацюванні проекту Трудового кодексу України, при розробленні інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів України, призначених регулювати трудові відносини.

Література

1. Закон України "Про судоустрій України" від 7 лютого 2002 р. // Офіц. вісник України. — 2002. — № 10. — Ст. 441.
2. Постанова Верховної Ради України "Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР" від 12 вересня 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 46. — Ст. 621.
3. Венедиктов В. Юридична відповідальність у науці і практиці трудового права // Рад. право. — 1991. — № 12. — С. 22–24.
4. Венедиктов В. С. Проблеми відповідальності в трудовому праві: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 1999. — 45 с.
5. Кодекс законів про працю України: Офіц. текст (зі змін і допов.). — К.: Юрінком Інтер, 2002.
6. Мацюк А. Р. Дисципліна праці в умовах розвинутого соціалізму. — К.: Знання, 1977. — 32 с.
7. Плюхин Н. В. Дисциплинарная ответственность рабочих и служащих. — М.: Юрид. лит., 1978. — 72 с.
8. Прокопенко В. І. Трудове право України: Підручник. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Х.: Консум, 2002. — 528 с.
9. Пятаков А. В. Укрепление трудовой дисциплины. Правовые проблемы. — М.: Юрид. лит., 1979. — 266 с.
10. Суровська Л. І. Удосконалення юридичних гарантій при притягненні працівників до матеріальної відповідальності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2000. — 19 с.
11. Стависский П. Р. Дополнительные меры воздействия в трудовом праве // Сов. государство и право. — 1985. — № 5. — С. 68–72.
12. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства. — М.: Юрид. лит., 1990. — 176 с.
13. Трудове право України: Курс лекцій / За ред. П. Д. Пилипенка. — Л.: Вільна Україна, 1996. — 159 с.
14. Трудове право України: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; За ред. П. Д. Пилипенка. — К.: Вид. дім "Ін Юре", 2003. — 536 с.
15. Трудовое право: Учебник / Под ред. О. В. Смирнова. — М.: Юрид. лит., 1997. — 340 с.
16. Удосконалення трудового законодавства в умовах ринку / За ред. Н. М. Хуторян. — К.: Ін Юре, 1999. — 215 с.

Проведене дослідження свідчить про необхідність суттєвої реформи дисциплінарної відповідальності у трудовому праві, яка б передбачила ефективні заходи стягнення і чіткий порядок їх застосування. Доцільно визначити на централізованому рівні різноманітність видів дисциплінарних стягнень. Водночас штрафні санкції у трудовому праві встановлювати недоцільно. Потребує законодавчого вирішення юридична природа заходів дисциплінарного впливу, які доповнюють перелік дисциплінарних стягнень.

Проведенное исследование свидетельствует о необходимости существования реформы дисциплинарной ответственности в трудовом праве, которая бы предусматривала эффективные меры взысканий, четкий порядок их применения. Целесообразно определить на центральном уровне разнообразие видов дисциплинарных взысканий. В то же время штрафные санкции в трудовом праве устанавливать нецелесообразно. Требуется законодательного разрешения юридическая природа мер дисциплинарного влияния, которые дополняют перечень дисциплинарных взысканий.

The research carried out testifies to the need for a dramatic reform of disciplinary responsibility in labour law that would envisage effective measures of punishment and a clear-cut procedure of the application. It is expedient to specify a variety of the kinds of disciplinary actions on the central level. At the same time it is inexpedient to establish penalties in labour law. The legal nature of the measures of disciplinary effect, that supplement the list of disciplinary actions, requires a legislative solution.

Надійшла 3 липня 2008 р.

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ ЯК ОБ'ЄКТА
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 3(19), с. 221–229

Розглянуто законодавчу базу забезпечення прав дитини в Україні і світі, викладено історію законодавства, пов'язаного із правами дитини, зазначені шляхи вдосконалювання цього законодавства.

Проблеми гуманізму, демократії та справедливості безпосередньо пов'язані зі станом дітей у суспільстві. У нашій країні цей стан не з найкращих. За даними Дитячого фонду ООН, в Україні тільки 16 % населення у віці до 16 років, водночас у Росії і Білорусі — 22 %, Латвії — 23 %, Естонії та Литві — 24 %. Цей показник свідчить про катастрофічний стан демографічної ситуації, що склалася внаслідок нехтування правами дитини. В Україні коефіцієнт смертності серед дітей у віці до 5 років складає 25 %, тоді як у промислово розвинених країнах — 5–10 %. Більше того, міжнародні експерти прогнозують, що у найближчі роки він досягне 36 % [2].

Питання захисту прав дитини є сьогодні актуальним для України. Одним з найважливіших завдань соціально орієнтованої держави є сприяння розвитку молодого покоління, задоволення його потреб, що потребує від Української держави невідкладних дій, спрямованих на пріоритетне вирішення проблем дітей. З цією метою у нашій країні заохочується і підтримується благодійницька діяльність щодо дітей [1, 3–7].

Однією з перешкод на шляху побудови здорового демократичного суспільства в Україні є проблема порушення прав молодого покоління.

Недостатні темпи економічних реформ знижують активність юного покоління, породжують песимізм і недовіру. Політичні, економічні й суспільні перетворення породжують безліч відсутніх раніше проблем. Найменше молодь задоволена екологічною ситуацією у країні (близько 23 % респондентів), станом медичного обслуговування (близько 19 %), рівнем особистої безпеки і членів

родини (близько 12 %), проведенням вільного часу і відпочинку (близько 12 %), умовами праці (близько 10 %) [3, 28–29].

У той час, коли закладаються правові основи глибоких соціально-економічних перетворень, питання правового захисту неповнолітніх набуває особливого змісту. Коли суспільство не забезпечує захист дітей і не дбає про підвищення його рівня, викликає занепокоєння майбутній розвиток країни. Тому назріла необхідність більш повного й об'єктивного інформування громадськості та й самих дітей про їхні права і захист.

Перетворення, що охопили найважливіші сфери суспільних відносин, висувають вимоги щодо вдосконалення державного управління. Український вчений В. В. Цветков розглядає державне управління як “політичне явище в процесі реалізації державної влади” [4, 84].

Як вважають Н. Р. Нижник та О. А. Машков, “провідним напрямом змін, що відбуваються, є посилення соціальної спрямованості державного управління, його орієнтації на людину” [5, 4].

Успішне вирішення завдань прискорення соціально-економічного розвитку країни пов'язано з підвищенням ролі людського фактора як невичерпного резерву такого розвитку, вирішального чинника всіх змін. І. Т. Фролов зазначає, що людський фактор — специфічне визначення функціонування людини в системі соціальних, економічних, виробничих, науково-технічних, організаційно-управлінських відносин [6, 539].

Поняття “права людини” походить з уявлення про гідність людини, ці права є універсальними, невідчужуваними та рівними. Це означає, що

кожна людина має ці права, ніхто не може бути позбавлений цих прав або відмовитися від них, кожен наділений правами людини в однаковій мірі.

Права людини закріплені в міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, у регіональних угодах з прав людини, а також у документах, які стосуються конкретних аспектів захисту прав людини (наприклад, заборони катувань). Загальна декларація прав людини, а також два міжнародні пакти утворюють разом Міжнародний білль з прав людини, який застосовується в усіх країнах світу. Поняття права значно більш широке, ніж юридичне поняття про право, вважає В. Бондур. Воно охоплює “наявне буття всіх галузей волі” [7, 46].

Індивідуальні та колективні права людини А. Є. Тамм та В. О. Рієка класифікують за трьома рівнями [8, 3]. Вони вважають, що спочатку в міжнародних пактах права людини розглядалися як вимога невтручання уряду в життя громадян. У всіх конституціях і деклараціях закріплювалися особисті і політичні права, тобто ті, що стосувалися особистої свободи і життя кожної людини, а також участі громадян в управлінні державою. Особисті права людини — такі права, які належать будь-якій людині від народження, політичні права громадянина — це права, які належать лише громадянам конкретної держави. Ці права стали відомими як права першого покоління. У кінці XIX — на початку XX ст. вже у багатьох розвинених країнах права і свободи першого покоління було включено в конституції.

Проте людям жилося складно й виникли дискусії щодо необхідності позитивного втручання з боку держави для просування до соціальної справедливості. Так виникло друге покоління прав людини, відоме сьогодні як соціально-економічні та культурні права. У подальшому вже багато країн прагнули відобразити в різних конвенціях і пактах економічні та соціально-культурні права, стверджуючи, що саме ці права — справжнє завоювання трудящих. Усі ці права називають “індивідуальними”, оскільки ними користуються фізичні особи.

У процесі свого розвитку людське суспільство відпрацювало третє покоління прав. Це права не окремої людини, а права цілих народів: право на свою національну культуру і мову, на свою національну державу, вільну від пригноблення іншою державою; право на природні багатства, на рівно-

правну участь у науково-технічному прогресі й в міжнародній торгівлі, а також права народів на мир, безпеку і на екологічно чисту планету — чисте повітря, чисті ріки, моря і землю.

Права людини, їх охорона та забезпечення є життєво важливим завданням для багатьох європейських держав, які намагаються побудувати цивілізоване демократичне суспільство на основі пріоритету вищих людських цінностей і взаємоповаги між народами.

Як зазначає Д. Гом’єн, народи Європи повинні мати змогу користуватися всіма своїми правами — громадянськими, політичними, економічними, соціальними та культурними [9, 62].

Європейська система захисту прав людини була створена Радою Європи у 1949 р. Справедливо стверджує К. Андріанов, що за роки свого існування ця система стала могутнім механізмом захисту прав людини та основних свобод [10, 34]. У рамках Ради Європи прийнято сотні рекомендацій для держав-учасниць з найважливіших питань життя суспільства, понад 155 конвенцій, які утворюють фундамент для вдосконалення національного законодавства у сфері прав людини.

Основним джерелом системи захисту прав людини є Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод, яка була прийнята у Римі 4 листопада 1950 р. й гарантує основні громадянські та політичні права і свободи.

Європейська конвенція також створює міжнародний механізм застосування її положень. Для забезпечення дотримання зобов’язань, взятих сторонами, у Страсбурзі створено Європейський Суд з прав людини.

Кодекси і принципи, на яких базуються права людини, включають до свого складу інструменти. Наприклад, кодекс поведінки посадових осіб правоохоронних органів, підготовлений ООН, містить загальні та конкретні правила поведінки з таких питань, як застосування сили, конфіденційність, захист затриманих.

Як зазначається у працях з філософії та методології науки, дослідження в будь-якій галузі знань мають ґрунтуватися на певному понятійному апараті. Як вважає В. Д. Бакуменко, “принципи, наукові закони, моделі, наукові факти включаються в теоретичні системи лише за допомогою понять, які відображають їх взаємодію” [11, 3].

Дослідники підкреслюють необхідність однозначного, чіткого визначення таких питань, оскільки їх невизначеність, нечіткість ускладнює, а нерідко й позбавляє можливості для виведення з них більш абстрактних і теоретичних понять.

У певній теорії наукові поняття виступають у вигляді термінів, які точніше визначають поняття та їх співвідношення у межах спеціальної сфери та існують лише як певна система термінології.

Подібна система в галузі науки державного управління ще недостатньо сформована.

Сутність управління сферою забезпечення прав дитини полягає у реалізації сукупності вимог усієї системи об'єктивних законів і закономірностей, у забезпеченні на цій основі науково обґрунтованого впливу на керований об'єкт з метою його впорядкування, збереження цілісності та якісної специфіки, ефективного функціонування і розвитку.

Принципи управління зазначеною галуззю повинні відображати найбільш загальні стійкі риси законів і закономірностей управління, яких необхідно дотримуватися в управлінській діяльності. Сьогодні діяльність органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх здійснюється на принципах законності, застосування переважно методів виховання і переконання, гласності, збереження таємниці про неповнолітніх, неприпустимості приниження честі і гідності неповнолітніх, жорстокого поводження з ними. Проте на практиці ці принципи не завжди дотримуються, їх перелік потребує доопрацювання з урахуванням сучасних вимог.

Суб'єктами управління є органи виконавчої влади центрального й місцевого рівнів, посадові особи, які виробляють і ухвалюють управлінські рішення, справляють керуючий вплив на підпорядковані об'єкти управління. Об'єктом управління сфери захисту прав дитини є суспільство в цілому, галузі, сфери діяльності, організації, колективи, окрема людина, на які спрямовано направляючі, організуючі та контролюючі дії зазначених вище суб'єктів управління.

Складовими системи управління є управляюча система у статичі (кадри управління, інформація, структурно-функціональне забезпечення, техніка та технологія, методи управління); управляюча система в динаміці (процеси управління — розробка, прийняття та реалізація управлінських рішень); механізм самовдосконалення системи управління (як продовження функціонування та особлива стадія динаміки).

Політика — напрям діяльності держави у певній сфері. У радянському енциклопедичному словнику зазначається, що сфера — це замкнена поверхня, всі точки якої однаково віддалені від однієї точки (центра сфери) [12, 56]. Як сукупність відносин відповідних інститутів і структур, що

становить політико-адміністративну систему, визначають сферу Б. А. Гаєвський та ін. [13, 112].

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає поняття “сфера” як царина діяльності суспільства, “забезпечення” — створення надійних умов для здійснення чи гарантування чого-небудь, “захист” — обороняти, охороняти кого-небудь від небезпечних дій, “діти” — майбутнє покоління, “дитинство” — стан дитини до повноліття [14].

Як зазначає В. В. Тертичка, “державна політика, в широкому розумінні цього терміна, може визначатися як вибір державними інституціями між діяльністю та бездіяльністю щодо вирішення суспільних проблем” [15, 5].

Державну політику як “набір цінностей, цілей та знарядь, пов'язаних з визначенням суспільних проблем, що вимагають уваги” визначає Л. А. Пал [16].

Державна політика здійснюється через відповідні механізми управління, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй методів управління та спрямовані на досягнення визначеної мети.

Методи управління — це сукупність прийомів і засобів функціональної діяльності прийняття рішень та здійснення управлінського впливу з метою досягнення визначених цілей.

Процес управління характеризує систему управління, всі її елементи в динаміці як діяльність органів і кадрів управління. Його основною складовою є розробка, прийняття та реалізація управлінських рішень. Основні функції управління — планування, організація, мотивація, контроль. Функції управління — відносно відокремлені у процесі розподілу управлінської праці сфери діяльності, що вирізняються специфічними формами і методами впливу на керований об'єкт.

Як зазначає Г. С. Одінцова, структура управління — це внутрішньо впорядкована, ієрархічно побудована цілісна сукупність відносно самостійних органів управління та їх підрозділів, що здійснюють діяльність у межах закріплених функцій і компетенції. Вона також вважає, що механізми управління — це засіб розв'язання суперечностей явища чи процесу, послідовна реалізація дій, які базуються на основоположних принципах, цільовій орієнтації, функціональній діяльності з використанням відповідних їй методів управління та спрямовані на досягнення визначеної мети [17, 11–13].

Система міжнародного захисту прав дитини як складова захисту прав людини в цілому скла-

лася вже після Другої світової війни в рамках Організації Об'єднаних Націй (ООН), одним із головних принципів якої було проголошення поваги до прав і свобод людини без будь-якої дискримінації. Закріплення цього принципу в Уставі ООН створило правову базу для формування механізму міжнародного захисту прав людини, який передбачає розробку міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та створення міжнародних контрольних органів за дотриманням міжнародних стандартів.

Основи захисту прав дітей зафіксовані у першому міжнародному договорі — Загальній декларації прав людини, де підтверджується, що через свою вразливість дитинство має право на особливе піклування й допомогу. Як зазначається в українському законодавстві, специфіка дитини полягає в тому, що вона, з одного боку, є людиною та їй повинні безпосередньо належати права, а з іншого — потребує підтримки з боку батьків або осіб, які їх замінюють, з боку суспільства, держави, оскільки є соціально вразливою і не має повної дієздатності [18, 79–80].

У цьому документі особливо наголошується на відповідальності з боку сім'ї. Також підтверджується необхідність правового та іншого захисту дитини до і після народження, важливість поваги культурних цінностей народу, до якого належить дитина, й життєво важлива роль міжнародного співробітництва у справі захисту прав дитини.

Питання про необхідність спеціального захисту прав дітей виникло у світового співтовариства порівняно недавно. У міжнародному праві ідея захисту дітей розвивалася поступово впродовж багатьох століть. Активізувався цей процес лише в ХІХ ст., коли до створення концепції захисту прав дітей привели зусилля дорослих. Почалося це зі створення інституту суспільної опіки, що було першою практичною спробою захистити права дітей. Вінцем цих дій стало ХХ століття (таблиця).

У 1908 р. в Англії видано Дитячу Хартію (Children Charter), яка в майбутньому стала основою для більш повного законодавства. Закон установлював однакові права для всіх дітей — законнонароджених і незаконнонароджених, визнавав необхідність ввічливого ставлення до них. Після цього в Бельгії в 1912 р. був прийнятий Закон про захист дитинства, а в 1919 р. створена Народна організація опіки над дитиною, метою якої була координація всіх дій, покликаних забезпечити реалізацію ідеї захисту прав дітей. Подібна діяльність цієї організації викликала інтерес в інших країнах.

Наслідки Першої світової війни для цивільного населення і зростаючий інтерес до проблеми захисту прав дитини в більшості країн Європи і Північної Америки сприяли створенню Лігою Націй у 1919 р. Комітету дитячого благополуччя, який розглядав права дітей у контексті заходів, що їх потрібно було вживати по відношенню до бездоглядних дітей, рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми і проституції неповнолітніх. Значну роль у розробленні соціальних стандартів захисту дітей в той період відігравали неурядові організації, зокрема Міжнародний союз спасіння дітей. Першим підтвердженням стурбованості становищем дітей було прийняття зазначеним союзом у 1923 р. Декларації про права дитини і затвердження її Асамблеєю Ліги Націй у 1924 р. в Женеві. Декларація вирізнялася своєю лаконічністю і проголошувала в ті часи п'ять принципів, які були спрямовані на законну охорону прав дітей [19].

Це був перший документ міжнародно-правового характеру, в якому піднімалася проблема прав малолітньої дитини, охорони її прав та інтересів. У Женевській декларації права дитини не проголошувалися, навіть було відсутнє слово “право”, лише говорилося про те, що повинно бути зроблено для захисту дітей. Проте важливим є те, що Женевська декларація вказала на необхідність визнання дитини об'єктом міжнародно-правового захисту. Вперше в історії людства було сформульоване право дитини на допомогу, виховання, захист, тобто у тих сферах життя, де раніше йшлося лише про філантропію. Декларація була спрямована на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини. Декларація сформулювала мету міжнародно-правового захисту дитини — турбуватися про благополуччя дітей повинне все людство. Проте цей документ мав декларативний характер, реальний правовий захист був можливий лише шляхом створення норм національного права на основі прийняття державами міжнародних договорів. Крім того, на захист прав дітей також були прийняті регіональні документи, які безпосередньо стали приводом і мали особливе значення в прийнятті міжнародно-правового документа, присвяченого лише дітям.

Після прийняття Женевської декларації у США була проведена конференція, присвячена захисту і благополуччю дітей. Конференція завершилася прийняттям Дитячого Уставу, спрямованого безпосередньо на захист дітей, в якому стверджувалась необхідність турботи дорослих про дітей.

Етапи еволюції міжнародної системи захисту прав дитини у XX ст.

Етап	Рік	Основоположні міжнародні документи та організації	Значення
I	1908	Видання в Англії Дитячої Хартії (Children Charter)	Спроба першої кодифікації прав дітей
II	1919	Створення в Бельгії Народної організації опіки над дитиною	Початок міжнародного співробітництва в галузі захисту прав дітей
III	1919	Заснування Лігою Націй Комітету дитячого благополуччя	Винайдення заходів, що потрібно було вживати по відношенню до бездоглядних дітей, рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми і проституції неповнолітніх
IV	20–30-ті роки	Поодинокі випадки, заходи і наміри змінити ситуацію у світі дитинства	Початок руху на захист прав дитини
V	1923	Розробка і затвердження Міжнародною радою захисту дітей Декларації прав дитини Міжнародним союзом захисту	Проголошення п'яти основних принципів захисту дітей та їхнього благополуччя
VI	1924	Прийняття Женевської декларації П'ятою Асамблеєю Ліги Націй	Заклик керуватися принципами Женевської декларації
VII	1948	ООН прийнято Загальну декларацію прав людини	Зафіксовані основи захисту прав дітей
VIII	1948	Прийняття новоствореною Організацією Об'єднаних Націй тексту Женевської декларації	Розширення тексту декларації прав дитини
IX	29 листопада 1959 р.	Поширення тексту Декларації прав дитини на засіданні Генеральної Асамблеї	Розширення кількості принципів, Декларація складається вже з 10 положень
X	1978	Розгляд урядом Польщі тексту Конвенції про права дитини	Створення першого проекту Конвенції про права дитини
XI	1979	Міжнародний рік дитини. Розгляд Комісією ООН з прав людини запропонованого Польщею проекту Конвенції про права дитини	Запропоновано створити Конвенцію про права дитини як єдиний міжнародний проект
XII	1983	Формування Спеціальної групи неурядових організацій	Максимізована участь неурядових організацій у створенні Конвенції
XIII	1989	Прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції про права дитини	Прийнято Конвенцію про права дитини через 30 років після прийняття Декларації прав дитини
XIV	20 листопада 1990 р.	Вступ в дію Конвенції про права дитини	Визнано особливості прав дитини
XV	1990	Всесвітня зустріч на вищому рівні в інтересах дітей	Прийнято Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей у 90-ті роки і План дій щодо здійснення Декларації
XVI	27 вересня 1991 р.	Ратифікація Україною Конвенції про права дитини	Приєднання України до зусиль міжнародної спільноти в боротьбі за права дитини
XVII	8–10 жовтня 2002 р.	Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН в інтересах дітей	Вперше учасниками сесії стали самі діти. Прийнято Декларацію і План дій "Світ, придатний для життя дітей", спрямовані на подальші позитивні зміни у світовому співтоваристві в інтересах дітей

Після прийняття Женевської декларації і Дитячого Уставу у США була також розроблена Декларація, спрямована на захист дітей в умовах воєнного часу — "Дитячий устав воєнного часу". Важливість цього документа полягала в тому, що під час війни діти повинні бути захищеними, а всі зусилля спрямовані на встановлення справедливого й тривалого миру.

У травні 1942 р. восьмим Панамериканським Конгресом дітей була прийнята Декларація мож-

ливостей для дітей. Документ був спрямований на забезпечення умов, найбільш наближених до умов життя в сім'ї, для дітей, позбавлених житла, а також на створення умов для всебічного розвитку дітей, їхньої професійної підготовки, наявності відповідного медичного обслуговування і гідних умов проживання і відпочинку [20, 7].

Стаття 26 Загальної декларації прав людини 1948 р. має аналогічне положення щодо "кожної людини", в тому числі дитини, а також посилення

на те, що материнство і дитинство мають право на спеціальну допомогу і підтримку, а діти, які народилися як у шлюбі, так і поза ним, отримують однаковий соціальний захист [21]. Знадобився деякий час для створення такого міжнародно-правового документа, як Декларація про права дитини, прийнята 20 листопада 1959 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй. До цього часу вона регулює положення дитини в сучасному суспільстві. Головна ідея цього акту — “Добро — дітям”, яких людство повинно забезпечити всім найкращим. Після прийняття Декларації захист дитинства став конкретним полем діяльності для чисельних державних органів, добровільних об'єднань громадськості, зацікавлених спеціалізованих установ і неурядових організацій. У Декларації вперше були враховані індивідуальні права дитини, проте не йшлося про юридичні зобов'язання країн-учасниць.

Основні діючі норми з окремих питань, які стосувалися безпосередньо дітей, були відображені в таких міжнародно-правових документах, як Конвенції Міжнародної організації праці (МОП), Конвенції ООН з питань науки, культури й освіти (ЮНЕСКО); Конвенції № 59 про мінімальний вік прийому на роботу в промисловість 1939 р., Конвенції № 60 про мінімальний вік прийому дітей на непромислові роботи 1973 р., Конвенції з боротьби з дискримінацією у сфері освіти 1960 р.

Конвенція МОП № 138 “Про мінімальний вік прийому на роботу” зобов'язує держави “забезпечити ефективну заборону дитячої праці і постійне підвищення мінімального віку для прийому на роботу до рівня, який відповідає найбільш повному фізичному й розумовому розвитку підлітків”.

Проте розмаїття міжнародно-правових документів не змогло сформувати міжнародно-правову концепцію захисту прав дітей, необхідно було прийняти спеціальну міжнародну угоду, присвячену дітям. Про необхідність розроблення і прийняття універсальної міжнародної угоди з прав дитини свідчило вкрай тяжке становище дітей у світі: висока дитяча смертність, неадекватна охорона здоров'я дітей, відсутність можливості отримання елементарної освіти, експлуатація дітей, наслідки воєнних конфліктів [22, 23–24].

Необхідність розроблення заходів з охорони прав дитини через її фізичну і розумову незрілість вимагала відокремлення міжнародного захисту прав дитини в особливий напрям. З цією метою в ООН були створені Соціальна комісія і Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ). Дитячий фонд, створений для надання допомоги дітям у після-

воєнній Європі, залишається організацією, яка займається виключно дитячими проблемами. Крім того, захистом прав дитини в окремих сферах займаються спеціалізовані установи ООН: Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ), Організація Об'єднаних Націй з питань науки, культури й освіти (ЮНЕСКО).

Міжнародний захист прав дитини здійснюється у наступних напрямках:

- 1) розробка декларацій, резолюцій, конвенцій з метою підготовки міжнародних стандартів у сфері прав дитини;
- 2) створення спеціального контрольного органу із захисту прав дитини;
- 3) сприяння приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних зобов'язань;
- 4) надання міжнародної допомоги через Дитячий фонд ООН.

У рамках міжнародного захисту прав людини Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну декларацію прав людини, в якій проголошувалося, що “всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах”, “Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-яких відмінностей, на рівний захист закону” [23]. Вперше в історії міжнародних відносин було визначено коло основних прав і свобод людини.

У 1966 р. були прийняті Міжнародні пакти про права людини. У Декларації і в пактах сформульовано низку положень, які безпосередньо стосувалися прав та інтересів дітей: принцип рівності, норми щодо захисту материнства і немовлят, захисту дітей від експлуатації, право дітей на освіту.

Особливо слід відзначити міжнародні угоди стосовно захисту жінок і дітей в період військових конфліктів. Женевська конвенція про захист цивільного населення 1949 р. і Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 р. передбачають надання жінкам і дітям спеціального захисту від наслідків військових дій. У 1974 р. була прийнята Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних ситуаціях під час військових конфліктів, яка передбачала рекомендації державам надавати особливий захист жінкам і дітям, які належать до цивільного населення.

Конгрес Організації Об'єднаних Націй з боротьби зі злочинністю і ставлення до правопорушників розробив низку важливих міжнародних актів стосовно захисту прав неповнолітніх правопорушників під час здійснення правосуддя, відбування покарання в місцях позбавлення

волі, заходів попередження злочинності серед неповнолітніх. У листопаді 1985 р. Конгрес ООН схвалив “Правила правосуддя у відношенні до неповнолітніх”. Це мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя у відношенні до неповнолітніх (відомі як “Пекінські правила”), та прийняті у 1990 р. керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх і Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі. Загальною для всіх міжнародних стандартів у сфері захисту неповнолітніх є норма, яка вказує державам на необхідність замінювати утримання під вартою малолітніх правопорушників до суду іншими альтернативними засобами: “необхідно уникати, наскільки це можливо, утримання під вартою неповнолітніх до суду і застосовувати його тільки у виняткових випадках. У тих випадках, коли така міра, як превентивне утримання під вартою все-таки застосовується, суди повинні приділяти першочергову увагу максимально швидкому розгляду справ, щоб період утримання під арештом був якомога менш тривалим” [24].

Спеціальним документом, який повністю присвячується правам дитини, Б. І. Ісмаїлов та М. А. Рахімова вважають Декларацію прав дитини, прийняту 20 листопада 1959 р. Генеральною Асамблеєю ООН [25, 69–70].

Декларація прав дитини визначила своєю метою забезпечення всім дітям щасливого дитинства й користування, для їхнього власного блага і блага суспільства, правами і свободами, які передбачені у Декларації. Декларація прав дитини також визначила низку принципів стосовно прав дітей.

Декларація розширила принципи Женевської декларації 1924 р. і стала основою для підготовки Конвенції про права дитини 1990 р.

Ідея створення комплексного міжнародного юридично обов’язкового документа, присвяченого дітям, виникла після прийняття Декларації 1959 р. На 34-й сесії Комісії з прав людини польська делегація виявила ініціативу і надала проект резолюції, котра мала текст Конвенції про права дитини, повністю обґрунтований на положеннях Декларації про права дитини 1959 р.

Оскільки проект викликав низку зауважень різних країн, робота над Конвенцією тривала 10 років і лише 20 листопада 1989 р. була схвалена Генеральною Асамблеєю ООН, але для підписання була відкрита 26 січня 1990 р. і через сім місяців, 2 вересня 1990 р., вступила в силу.

Конвенція ООН про права дитини стала міжнародним документом з прав людини, який дістав

найбільше визнання впродовж всієї історії світової спільноти. Україна була однією з перших країн, що приєдналися до неї, ратифікувавши цей документ ще в 1991 р. У Конвенції всі права поширюються на всіх дітей без винятку [26, 1–15].

Як підкреслює С. Н. Харт, Конвенція про права дитини є вагомим договором, який розширив правові межі нашого світу, включивши до них і юридично обґрунтувавши потреби дітей і забезпечивши правову і моральну основу для їхнього добробуту. Ця Конвенція затверджує основні права всіх дітей. Новий підхід до прав і статусу самої дитини отримав визнання в науці [27, 325].

Водночас Конвенція 1989 р. істотно відрізнялася від тих актів, які діяли до неї у цій сфері. У Конвенції вперше було сформульоване поняття дитини як суб’єкта права. Цим суб’єктом вважався неповнолітній, а отже, не лише дитина, а й підліток. Було сформульовано міжнародно-правовий статус неповнолітнього, розширений об’єм його прав і свобод. Конвенція визнала першочергову роль сім’ї і батьків щодо догляду за дітьми і в забезпеченні їхнього захисту, а також обов’язок держави допомагати їм у виконанні цього завдання.

Про закріплення в Конвенції права дитини на активну роль у процесі свого розвитку, юридичний захист недієздатних дітей, розширення юридичних аспектів прав людини, проблеми наркоманії і відсутності турботи про дітей зазначають С. П. Кацубо та ін. [28, 99–100].

Для характеристики змісту Конвенції Т. Хаммарберг [29, 31] і М. Пейс [30, 72–73] використовують поділ на “3 Ps”: забезпечення (provision) — права, які забезпечують задоволення основних потреб дитини (право на освіту, на відпочинок і дозвілля); захист (protection) — права, які гарантують захист від негативного впливу на дитину з боку суспільства, сім’ї (захист від економічної й сексуальної експлуатації, від психологічного й фізичного насилля, жорстокого поводження); участь (participation) — права дитини на самостійні дії та участь у громадському житті (право на вільне висловлювання своїх поглядів з усіх питань стосовно дітей). Такий поділ виник у 1986 р. як альтернатива традиційному і був пізніше модифікований ЮНІСЕФ у “SDPP”: право на виживання (survival); розвиток (development); захист (protection); участь (participation). Проте є й інші варіанти поділу Конвенції, адже цей документ є складною угодою, яку важко висловити лише однією формулою. Наприклад, Н. Кантвелл вважає, що найкраще розглядати положення Конвенції не як перелік прав, а як “компіляцію обов’язків

держав відносно дітей” [31], він виокремлює безпосередні (початкова освіта, діяльність системи ювенальних установ) та опосередковані (допомога батькам у вихованні дітей) обов’язки держави.

Найважливішим досягненням Конвенції є положення, яке закріплює поняття “дитина”. Згідно зі ст. 1 Конвенції, “дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, який застосовується до конкретної дитини, повноліття не досягається раніше” [32].

Як відомо, універсальні міжнародні документи у сфері прав людини, які були попередниками Конвенції, не мали правового визначення поняття “дитина”. У законодавстві більшості держав-учасниць, у тому числі України, повноліття настає з 18 років. Проте у таких країнах, як Буркіна-Фасо, Парагвай, Португалія, повноліття починається з 20 років, а в Болівії й Сенегалі — з 21 року.

Для характеристики особи, яка не досягла 18 років, вживаються різні терміни: “дитина” (як правило, 12–15 років), “підліток”, “неповнолітній”, “юнак”, “молода людина”. Це пов’язано із розбіжностями в законодавстві деяких держав, де не встановлений загальний вік досягнення повноліття, але в нормах галузевого законодавства є положення щодо часткової або повної дієздатності чи повноліття (наприклад, громадянське повноліття, кримінальне повноліття). Згідно з міжнародною практикою, дитина є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше.

Законодавство України передбачає, що малолітні — це молодша група неповнолітніх [33]. Закон не визначає віку, проте на практиці до малолітніх за загальним правилом належать діти, які не досягли середнього підліткового віку. В українському законодавстві молодь визначається як молоді громадяни віком від 15 до 28 років.

Неповнолітні — особи, що не досягли віку, з яким закон пов’язує повну дієздатність особи. Повна дієздатність настає з 18-річного віку. У цивільному праві неповнолітні, які не досягли 15 років, вправі укласти лише дрібні побутові угоди. Усі інші угоди укладають від їхнього імені батьки (усиновителі), опікуни. Неповнолітні віком від 15 до 18 років можуть укласти угоди за згодою своїх батьків (усиновителів) або опікунів.

Тому не можна не погодитись із думкою Ю. М. Колосова, який вважає, що відмінність у визначенні державами-учасницями поняття “дитина” може негативно відбитися як на реалізації самої Конвенції, так і на контролі щодо її виконання [34, 399].

Прийняття Конвенції стало визначною подією у сфері захисту прав дітей. У Конвенції вперше дитина розглядається не лише як об’єкт, який потребує соціального захисту, а як суб’єкт усіх прав людини, про які стверджують міжнародні документи. Конвенція охоплює громадсько-політичні, соціально-економічні та культурні права дитини.

У Конвенції ООН про права дитини проголошено, що людство зобов’язане дати дітям усе найкраще, надійно забезпечити дитинство, що гарантує в майбутньому розвиток повноцінних громадян. Дитина — це маленька людина, яка має певні потреби, але не має достатніх сил, розуму й досвіду, щоб захистити себе.

Конвенція з прав дитини 1989 р. запропонувала світовому співтовариству раніше незнаний правовий механізм захисту, який відкрив шлях до того, щоб зробити декларовані права дитини реальністю їхнього життя.

Конституція України закріплює правову норму, що визнає людину, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпеку в суспільстві найвищою соціальною цінністю. Основний закон закріплює положення про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість державної діяльності, за яку держава повинна відповідати перед людиною. Людина, у свою чергу, набуває права на невтручання держави у сферу особи, що визначено законом, і одержує правові гарантії державного захисту у разі порушення її прав і свобод.

Таким чином, забезпечення гідності людини, рівності людей має бути остаточною духовною та інтелектуальною метою держави і суспільства в цілому.

Природні права людини тісно пов’язані з її природними обов’язками. Найголовніше для неї — поважати права інших людей, а також виконувати обов’язки громадянина своєї країни.

Література

1. Указ Президента України “Про затвердження заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків” // Людина і праця. — 1997. — № 12. — С. 3–7.
2. *The International Law on the Rights of the Child* / Ed. by Geraldine Van Bueren // Save the Children. — Martinus Nijhoff Publ., 1994.
3. Нове покоління незалежної України (1991–2001 роки): Щорічна доповідь Президента України Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в

Україні (за підсумками 2001 р.) — К.: Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. — 211 с.

4. Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). — Х., 1996. — 160 с.

5. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління: Навч. посіб. / За заг. ред. Н. Р. Нижник. — К.: Вид-во УАДУ, 1998. — 160 с.

6. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — 5-е изд. — М.: Политиздат, 1986. — 590 с.

7. Права і свободи людини в Україні: Звіт за результатами загальнонаціонального опитування у вересні 1999 р. / ПРООН, Ін-т політики; Підгот. В. Бондур та ін. — К.: Ін-т політики; ТОВ "Академпрес", 1999. — 75 с.

8. Тамм А. Є., Рієка В. О. Роль Ради Європи у забезпеченні прав людини на сучасному етапі: Навч. посіб. — Х.: Вид. А. І. Шуст, 2002. — 310 с.

9. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. — Л.: Кольварія, 2000. — 172 с.

10. Андріанов К. До питання про юрисдикцію Європейського Суду з прав людини // Право України. — 2000. — № 11. — С. 34.

11. Державне управління: Слов.-довід. / Уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар та ін. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 228 с.

12. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 4-е изд. — М.: Сов. энцикл., 1986. — 1600 с.

13. Гаєвський Б. А., Ребкало В. А., Туленков М. В. Політичне управління: Навч. посіб. — К.: Вид-во УАДУ, 2001. — 160 с.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. — 1440 с.

15. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні: Конспект лекцій до навчального модуля / Уклад.: В. А. Ребкало, В. В. Тертичка. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 80 с.

16. Пал Л. А. Аналіз державної політики / Пер. з англ. І. Дзюби. — К.: Основи, 1999. — 422 с.

17. Державне управління і менеджмент: Навч. посіб. у табл. і схемах / Г. С. Одінцова, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов та ін.; За заг. ред. Г. С. Одінцової. — Х.: ХарPI УАДУ, 2002. — 492 с.

18. Законодавство України про сім'ю: 36. нормат. актів. — К.: Юрінком, 2002. — 384 с.

19. Права ребенка: международные и национальные стандарты. — Ташкент, 2000. — 20 с.

20. Права человека: Сб. междунар. договоров. — Т. 1 (ч. 1, 2): Универсальные договоры / ООН. — Нью-Йорк; Женева, 1994.

21. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. — К.: Дитячий фонд ООН "ЮНІСЕФ", 2002. — 318 с.

22. The Ideologies on Children's Rights / Eds M. Freeman, Ph. Vitman. — Martinus Nijhoff Publ., 1992.

23. Бюлетень Харківської правозахисної групи. Урок з курсу "Права людини" для 9–11 класів // Права людини. — 1999.

24. Ревин В. П. "Пекинские правила" и проблемы совершенствования республиканского законодательства // Сов. юстиция. — 1992. — № 6.

25. Исмаилов Б. И., Рахимова М. А. Правовые основы системы ювенальной юстиции: Учеб. пособие для практ. работников, занимающихся пробл. несовершеннолетних. — Ташкент, 2003. — 168 с.

26. Конвенция о правах ребенка. — К.: Детский фонд ООН, 2003. — 20 с.

27. Hart S. N. Children's Rights in education: an historical perspective // School Psychology Rev. — 1991. — P. 394.

28. Права человека: Учеб. пособие / Авт.-сост. С. П. Кацубо, И. В. Кучвальская, С. Б. Лугвин. — М.: Амалфея, 2001.

29. Hammarberg T. The UN Convention on the Rights of the Child — and How to make it Work // Human Rights Quarterly. — 1990. — 100 p.

30. Pais M. S. The UN Conventions on the Rights of the Child // Bul. of Human Rights, 91/2. The Rights of the Child. UN. — N. Y., 1992. — P. 72–73.

31. Cantvill N. The history, content and impact of the Convention on the Right of the Child / Understanding Children's Rights Center. — Univ. of Gent (Belgium), 1998.

32. Конвенція ООН про права дитини. — К.: ТМ ПрінтлксПрес, 1999. — 23 с.

33. Законодавство України про шлюб, сім'ю та молодь // Бюл. законодавства і юридичної практики України. — 1997. — № 5. — С. 288.

34. Kolosov Y. The CRC: Juridical significance and the Committee on the Rights of the Child: Stock taking and new challenges / Understanding Children's Rights Center. — Univ. of Gent (Belgium), 1998.

Проблема забезпечення прав дитини є сьогодні однією з найактуальніших для України як держави, що переживає складний перехідний період. Для вирішення цієї проблеми доцільно звернутися до відповідної світової практики.

Проблема обеспечения прав ребенка является сегодня одной из самых актуальных для Украины как государства, переживающего сложный переходный период. Для решения этой проблемы целесообразно обратиться к соответствующей мировой практике.

The problem of maintenance of the rights of the child is today one of the most actual for Ukraine as the state experiencing a difficult transition period. For the decision of this problem it is reasonable to address to corresponding world practice.

Надійшла 20 червня 2008 р.

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 3(19), с. 230–235

Розглядається сучасний стан та історія розвитку проблеми договірної регулювання майнових відносин шлюбу в юриспруденції.

Сутність і значення договірної регулювання майнових відносин подружжя можуть бути визначені лише з урахуванням загальних засад впливу права на суспільні відносини. У загальнотеоретичному розумінні правове регулювання визначається як цілеспрямований вплив на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою спеціальних правових (юридичних) засобів [1].

Двома первісними методами такого впливу є імперативне та диспозитивне регулювання. Сутність імперативного регулювання виявляється у жорсткій регламентації поведінки учасників відносин, чіткому встановленні меж, в яких вони можуть діяти. Диспозитивне регулювання полягає у наданні особі можливості самій, своєю волею визначати власну поведінку, що відкриває простір для дій цієї особи на власний розсуд [2, 382].

У різних галузях права ці первісні основні моделі побудови нормативного матеріалу залежно від характеру конкретних відносин, що регулюються, та інших соціальних факторів виступають у різних варіаціях, поєднаннях, хоча, як правило, з певним переважанням одного з них [3, 233]. Саме домінування імперативних або диспозитивних приписів і визначає своєрідність тієї чи іншої галузі права та особливості правового впливу на відповідні суспільні відносини.

У зв'язку з цим в юридичній науці прийнято виокремлювати легальне (нормативне) та індивідуальне правове регулювання [4].

Такий розподіл базується на характері правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання, та обсязі відносин, на які воно поширюється. Перша група правових засобів справляє загально-нормативний (неперсоніфікований) вплив на суспільні відносини, друга —

покликана індивідуалізувати поведінку конкретних суб'єктів. Вважається обґрунтованим, що вказана класифікація може бути застосована і до визначення засобів правового регулювання майнових відносин подружжя.

Розглядаючи легальне (нормативне) регулювання майнових відносин подружжя, зазначимо, що впорядкування поведінки здійснюється за допомогою норм міжнародних договорів і конвенцій, а також норм, закріплених у внутрішньому законодавстві — Конституції України, Сімейному та Цивільному кодексах, законах та ін. Як зазначається в юридичній літературі, у такому разі правова норма є моделлю відносин, в якій суспільні інтереси сполучаються з інтересами членів суспільства [5, 437]. Це пов'язане з тим, що правова норма є встановлене або санкціоноване державою загальнообов'язкове та формально визначене правило поведінки [6]. За таких обставин правове регулювання майнових відносин подружжя здійснюється системою норм, які мають загальний характер і виконуються кожного разу, коли виникають умови, передбачені відповідним правовим приписом. Легальне (нормативне) регулювання покликане перешкоджати невизначеності сімейних відносин, встановлювати їх певний “загальний вимір”.

Закріплені у законодавстві нормативні приписи можуть мати як імперативний, так і диспозитивний характер. Однак у будь-якому разі домінування легального нормування сімейних відносин і відсутність індивідуального регулювання свідчать про застосування однакових загально-нормативних моделей до різноманітних життєвих відносин, що породжує певні проблеми ефективності правового впливу.

За часів СРСР упродовж багатьох десятиліть норми сімейного права імперативно визначали майновий устрій сім'ї, обсяг і зміст прав та обов'язків учасників сімейних відносин. Самі сторони не наділялися правом за власним бажанням змінювати правовий режим майна, що їм належить. Таке право не було надано і суду. Правове регулювання сімейних відносин здійснювалося переважно шляхом імперативних приписів. Як зазначав у той період В.Ф. Яковлев, стосовно сімейних відносин визнається лише та “диспозитивність”, яка знаходиться за межами права” [7, 162].

При характеристиці методу сімейного права підкреслювалося, що у сімейному праві абсолютно переважають імперативні норми [8]. У зв'язку з чим “сімейне право не допускає коригування встановлених ним правил волевиявлення (у тому числі і правочинами учасників відносин). У цьому розумінні, на відміну від цивільного права, воно не наділяє суб'єктів правовою свободою” [9, 14]. З. В. Ромовська — розробниця чинного Сімейного кодексу — у той час без жодних коливань писала, що специфіка відносин співвласності полягає і у тому, що правовий режим майна, яке набувається подружжям, не може бути змінений за їх волевиявленням [10, 60].

У теоретичному плані такий підхід зазвичай пояснювався необхідністю всебічної охорони інтересів членів сім'ї, які можуть бути порушені, якщо їм буде надано право самостійно визначати свої власні інтереси, зокрема правовий режим свого майна [11]. Саме для захисту інтересів членів сім'ї регулювання сімейних відносин мало імперативний характер, а договір виключався з переліку засобів правового впливу.

У юридичній літературі радянських часів домінувала думка, що договірні відносини не є типовими для учасників сімейних відносин [12, 102]. Подружжя відповідно до законодавства могло укладати здебільшого безвідплатні договори. Серед усіх пострадянських держав в Україні з 1992 р. подружжю надано право укладати шлюбний контракт, але з досить суттєвими обмеженнями у сфері формування сторонами його умов. Інші пострадянські країни ввели інститут шлюбного договору ще пізніше. Таким чином, легальне (нормативне) регулювання продовжувало мати домінуюче значення. У теорії сімейного права ставлення до договірної регуляції відносин в сім'ї також було дуже обережним. Фахівці не поспішали визнавати за договорами подружжя статусу активного регулятора суспільних відносин і відводили йому другорядну роль. О. М. Не-

чаєва, зокрема, вказувала, що стосовно шлюбного договору не йдеться про цивільно-правовий договір як правочин майнового характеру, шлюбний договір — це своєрідна, заснована на особистих відносинах домовленість щодо долі майна подружжя, яка нерозривно пов'язана зі шлюбом [13]. Таким чином, автор не визнає шлюбний договір договором у повному розумінні, а називає його “домовленістю” стосовно майна подружжя.

Поступово ситуація змінювалась як в теоретичному, так і практичному розумінні. Істотні зміни, що сталися останнім часом у нашій державі, позначилися і на процесі регулювання майнових відносин у сім'ї. Нормативне, неперсоніфіковане регулювання вже не могло цілком відповідати розвитку сімейних відносин. У зв'язку з цим істотного значення почали набувати індивідуальні акти застосування права, а головне — договори. Значення індивідуальних актів полягає у тому, що вони покликані забезпечити індивідуалізовану дію механізму правового регулювання, за якого досягається врахування конкретних обставин, юридично закріплюються результати поведінки учасників суспільних відносин. За допомогою актів індивідуального регулювання забезпечується рухливість, гнучкість суспільних відносин [14].

Прийняття правозастосовчого акта здійснюється у ході спеціальної діяльності державного органу або посадової особи. Ця діяльність називається застосуванням права. Застосування норм сімейного права необхідно там, де сімейне правовідношення може бути встановлено, змінено або припинено тільки за рішенням державних органів, чи коли правовідношення, що виникає, повинно мати певний контроль з боку держави в особі його органів [15, 49].

Система засобів індивідуального правового регулювання майнових відносин подружжя не вичерпується індивідуальними правозастосовчими актами. Залежно від того, хто є суб'єктом прийняття індивідуального акта, можна виокремити індивідуальні акти, які видаються державними органами і посадовими особами, та індивідуальні акти, що вчиняються безпосередньо подружжям. Останнім часом серед засобів правового регулювання особливе значення набувають договори, які подружжя може укласти з метою самостійного визначення своїх майнових прав і обов'язків.

Зміни останнього часу довели, що законодавець повинен “давати можливість для конкретизації норми, допускати у певних рамках “доврегулювання” правовідносин самими учасниками” [16, 263]. Таке індивідуальне регулювання, що

ґрунтується на дозвільній моделі, отримало у спеціальній літературі назву “автономно-договірне регулювання” [17]. У зв’язку з цим роль договору в правовому регулюванні істотно підвищилась, а сам він набув якості нормативного документа [18]. У літературі зазначалося, що сьогодні може йтися про наявність навіть не автономного регулювання, а саморегулювання. М. М. Сібільов, зокрема, підкреслює: “на відміну від автономного регулювання, що відбувається хоча і за волею суб’єктів, але лише у випадках наявності на це волі публічної влади, яка визначає не тільки випадки, коли здійснення його є можливим, а й встановлює його чіткі межі... при саморегулюванні сторони можуть діяти виключно на свій розсуд при укладенні будь-якого договору...” [19]. Ю. О. Тихомиров пише, що хоча цивільне право як “рідна мати” договорів зберігає найбільшу прихильність до свого “дитя”, договори набувають значення регулятора поведінки сторін не тільки у межах цивільного права, а й у ширшому розумінні — у різних галузях права [20].

У ч. 2 ст. 7 Сімейного кодексу України закріплено право суб’єктів сімейного права, до яких належить і подружжя, регулювати відносини між собою за допомогою договору. Визначення договірної регулювання як однієї із загальних засад сімейного права є абсолютною новиною вітчизняного сімейного законодавства [21]. У новому Сімейному кодексі передбачено багато різних видів договорів, у яких подружжя може визначити свої права та обов’язки щодо спільного і роздільного майна, надання утримання та деяких інших питань [22]. Включення вказаного положення до засад правового регулювання подружніх відносин дає змогу врахувати інтереси не тільки подружжя, а й суспільства у цілому, бо саме договірне регулювання дає можливість знайти баланс між індивідуальними і суспільними інтересами. Його соціальна цінність полягає у гармонізації інтересів окремої особистості і суспільства. Можливість договірної регулювання сімейних відносин передбачає врахування особистісних думок, підключення свідомості, волі, інтересів, досвіду, інформаційних можливостей суб’єктів права і здатне значно підвищити ефективність правового регулювання у цілому [23].

У механізмі правового регулювання шлюбно-сімейних відносин договори посідають власне місце і при активізації договірної регулювання стають головним засобом правового впливу. Значення договорів полягає у тому, що вони покликані забезпечити індивідуалізовану дію механізму правового регулювання. Договори подружжя

формується за бажанням самих сторін. Тому обсяг і характер суб’єктивних прав та обов’язків, що виникають з таких договорів, щоразу мають індивідуальний характер. У процесі такого регулювання “суб’єкти права розробляють для себе своєрідні “мікронорми”, що можуть стосуватися ситуації у цілому чи окремих її фрагментів” [24]. Важливим моментом майнових відносин подружжя є те, що такого роду регулювання здійснюється на стадії формування цих відносин, а не у разі виникнення спору між сторонами.

Індивідуальне регулювання, яке здійснюється судом при наявності конфліктної ситуації у сім’ї, має значно менше шансів бути ефективним порівняно з регулюванням, що здійснюється за бажанням самих сторін на основі самостійно визначених ними майнових пріоритетів. За своїм значенням стосовно конкретних суб’єктів встановлювані ними у договорі правила відіграють таку ж роль, як і законодавчі норми щодо подружжя, яке не уклало спеціального договору. Тому при необхідності суб’єктивні права і обов’язки подружжя, які впливають з укладеного ними договору, захищатимуться у такому ж порядку, як і права, що випливають з прямого припису закону.

Договірне регулювання відносин подружжя в ряді випадків має бути визначальним, а законне — застосовуватися тоді, коли сторони з якоїсь причини його не встановлять. Як писав І. О. Покровський, державна влада якщо й дає свої визначення, то, за загальним правилом, лише на той випадок, якщо приватні особи чомусь своїх визначень не зроблять, а значить, тільки на надолуження того, чого не бракує [25, 10].

Отже, договір є одним із засобів індивідуального піднормативного регулювання майнових відносин подружжя. Його значення важко переоцінити. Закріплення можливості самостійного регулювання майнових відносин дружиною та чоловіком шляхом укладення, зміни і розірвання договорів у межах, встановлених законом, має глибоке соціальне і правове значення.

Насамперед використання договірної форми регулювання дає змогу врахувати численні потреби людей і різноманітні обставини, які впливають на життя конкретної сім’ї. Тільки у разі укладення, зміни, розірвання договорів можна найкращим чином врахувати інтереси кожної подружньої пари. Намагатися сконструювати законний режим майна подружжя, який задовольнив би інтереси всіх без винятку подружніх пар, неможливо, оскільки законодавче регулювання об’єктивно не завжди може врахувати різноманіття людських інтересів

і життєвих обставин [26]. Вихід, вибраний законодавцем у новому Сімейному кодексі, є найоптимальнішим — поряд із законним режимом майна та усталеними умовами надання утримання, що відповідають інтересам більшості населення, одночасно надається можливість по-іншому регулювати майнові відносини за допомогою договорів. При цьому договори дають змогу зберегти сили суспільства у сфері законотворчості та у пошуках оптимальної для всіх моделі регулювання майнових відносин подружжя.

Вказане свідчить про зміну самої сутності легального регулювання майнових відносин у сім'ї, суттєве зменшення кількості та видів імперативних приписів, і навпаки, розширення сфери вільної ініціативи самих учасників сімейних відносин. Іншими словами, сфера легального (нормативного) та договірної (індивідуального) регулювання значно збільшилася “на користь” останнього. Як підкреслює М. В. Антокольська, сьогодні змінилися самі принципи регулювання майнових відносин у сім'ї, коли правила, встановлені імперативними нормами, поступаються місцем диспозитивному регулюванню [27].

У цьому сенсі договір подружжя можна визначити як засіб індивідуального піднормативного правового регулювання, котрий поряд з іншими індивідуальними актами застосування права входить у систему індивідуального регулювання майнових відносин подружжя, метою якого є створення персоніфікованих правил поведінки подружжя у майновій сфері.

Загальне визначення договору подружжя дає підстави для розгляду питання щодо місця договорів подружжя у загальній системі договорів. Передусім слід зазначити, що в сучасному розумінні всі галузі права поділяються на дві значні групи. До першої входять галузі публічного права (конституційне, адміністративне, фінансове та ін.), до другої — галузі приватного права (цивільне, міжнародне приватне право та ін.). В усіх галузях права (як приватних, так і публічних) конструкція договору має своє використання [28]. Це свідчить про те, що в сучасному праві договір визнається універсальним регулятором суспільних відносин, а договірне регулювання стає загальним елементом правового регулювання.

У рамках цієї статті основний інтерес становить питання про співвідношення сімейно-правових та цивільно-правових договорів. Воно торкається більш загальної проблеми, а саме співвідношення цивільного та сімейного права. Сьогодні не викликає заперечень те, що “принципи,

які лежать в основі приватного права, слугують базою не тільки для цивільного права, а й для інших “цивільстичних галузей” [29]. У зв'язку з цим цивільне і сімейне право як галузі, що базуються на єдиному диспозитивному методі правового регулювання і рівності сторін, належать до галузей приватного права. У науці домінуючою є думка про те, що сімейне право належить до групи приватно-правових галузей [30]. Це має значення і щодо питання про сутність договорів у сімейному праві. З урахуванням поділу права на публічне та приватне можна стверджувати, що сімейно-правові договори належать до договорів приватного права. Вони є типовими для відносин, які в цілому базуються на засадах рівності сторін, їх вільному волевиявленню та майновій самостійності.

Вирішення питання про співвідношення галузей права “в середині” приватноправової сфери є складнішим. Насамперед це стосується проблеми співвідношення цивільного та сімейного права. Як відомо, у науці вона не знайшла однозначного визначення [31, 3–16]. Склалися дві протилежні позиції щодо цього. Згідно з першою сімейне право є самостійною галуззю права [32], відповідно до другої сімейне право — це підгалузь цивільного права [33]. Слід одразу зазначити, що вирішення зазначеної проблеми не є безпосереднім завданням цього дослідження. Звернення до неї зумовлено необхідністю визначення місця сімейно-правових договорів у загальній системі приватно-правових договорів.

Визнання сімейного права самостійною галуззю права слугуватиме визначенню сімейно- та цивільно-правових договорів різногалузевими договорами. Визначення сімейного права як підгалузі цивільного права дасть підстави розглядати договори в сімейному праві як різновид цивільно-правових договорів. Як уже зазначалося, сімейне право впродовж багатьох десятиліть розглядалося переважно як самостійна галузь права. У зв'язку з цим в юридичній літературі, з урахуванням положень законодавства, сімейно-правові договори нерідко визначались як такі, котрі щодо цивільно-правових договорів є різногалузевими [34, 26–27]. Наведений підхід нерідко можна зустріти і сьогодні [35, 126]. Його сутність полягає у тому, що поряд з цивільно-правовими існують також договори, які належать до інших галузей права. У зв'язку з цим цивільне законодавство про договори застосовується до регулювання сімейних відносин субсидіарно, тобто у випадках, якщо такі відносини не регулюються нормами сімейного права. Такий підхід не видається обґрунтованим.

У ст. 8 Сімейного кодексу визначається порядок застосування норм цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин. Зокрема, закріплено таке: якщо майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї і родичами не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Таке законодавче положення викликало обґрунтоване заперечення у науці. Так, М. М. Сібільов зазначає, що «сутність будь-яких особистих немайнових і майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні і майновій самостійності їх учасників, незалежно від сфери, в якій вони складаються, є єдиною — це цивільні відносини. А тому жодне правило, що міститься в ЦК щодо регламентації цивільних відносин, не може суперечити сутності сімейних відносин. Це аж ніяк не свідчить про невизнання існування у сфері сімейних відносин певної специфіки, бо вона таки існує, але не стоюється сутності цих відносин» [36].

Більш переконливою вбачається теза про те, що сімейне право становить підгалузь цивільного права, хоча у системі останнього воно характеризується певною уособленістю, яка зумовлюється особливостями відносин, що регулюються нормами сімейного права, та своєрідністю засобів їх правового регулювання. Такий підхід дає підстави розглядати договори у сімейному праві як самостійну групу цивільно-правових договорів, що мають суттєву специфіку, зумовлену особливостями сімейно-правових відносин.

Саме застосування цього підходу дає пояснення безконфліктному застосуванню цивільно-правових норм договірних відносин до регулювання відносин за участю подружжя. У процесі формування, існування та припинення договірних відносин подружжя використовуються загальні норми цивільного права, які визначають форму договорів, умови їх укладення та розірвання, визнання договорів недійсними та ін. В юридичній літературі зазначалося, що між нормами права існують закономірні і такі зв'язки, які базуються на системності права та які найбільш точно можна назвати функціональними. Характерною ознакою розвиненого законодавства, його структурних частин і підрозділів є широкі функціональні зв'язки між окремими правовими нормами [37]. Підтвердженням функціональних зв'язків цивільно- та сімейно-правових норм є широке залучення норм цивільного права у процесі регулювання договірних сімейних відносин [38].

У сучасному сімейному праві існують різноманітні види договорів. У зв'язку з цим договори подружжя можна розглядати як окремий різновид сімейних договорів, учасниками котрих є подружжя, тобто особи, які перебувають між собою у зареєстрованому шлюбі. Водночас до сімейно-правових можна віднести договори за участю інших учасників сімейних відносин — батьків і дітей, усиновителів і усиновлювачів, опікунів та органів опіки і піклування та ін. Подружжя може укладати договори стосовно належного їм майна або надання утримання. Саме для досягнення відповідної мети укладаються зазначені договори.

Таким чином, майнові договори подружжя є різновидом сімейно-правових договорів, які укладаються особами, котрі перебувають у зареєстрованому шлюбі, і спрямовані на встановлення майнових сімейних прав та обов'язків подружжя.

Література

1. Общая теория государства и права. Академический курс: В 2 т. / Под ред. М. Н. Марченко. — М., 1998. — Т. 2. — С. 435; Теория государства и права: Учебник для юрид. вузов и фак-в / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — М., 1997. — С. 257.
2. Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М., 1999.
3. Проблемы теории государства и права: Учебник / Под ред. С. С. Алексеева. — М., 1987.
4. Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. — М., 1996. — С. 151–152; Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. И. М. Кузнецова. — М., 1996. — С. 91; Матвеев Г. К. Советское семейное право: Учебник. — М., 1985. — С. 129–138.
5. Общая теория государства и права. Академический курс: В 2 т. / Под ред. М. Н. Марченко. — М., 1998. — Т. 2.
6. Матузов Н. И. О праве в объективном и субъективном смысле: гносеологический аспект // Правоведение. — 1999. — № 4. — С. 131.
7. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. — Свердловск, 1972.
8. Советское семейное право: Учеб. пособие / Под ред. В. Ф. Чигира. — Минск, 1989. — С. 15; Семейное право / Под ред. А. И. Беспаловой, У. К. Ихсанова. — Алма-Ата, 1984. — С. 13; Белякова А. И., Ворожейкин Е. М. Советское семейное право: Учебник. — М., 1974. — С. 12; Советское семейное право / Под общ. ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. — К., 1982. — С. 18; Советское семейное право / Под ред. В. А. Рясенцева. — М., 1982. — С. 12.
9. Советское семейное право / Под ред. В. А. Рясенцева. — М., 1982.
10. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве. — Львов, 1985.
11. Бошко В. И. Очерки советского семейного права. — К., 1952. — С. 169; Гражданско-правовое положение

личности в СССР / Отв. ред. Н. С. Малеин. — М., 1975. — С. 345.

12. Еремеев Д. Ф. Право личной собственности в СССР. — М., 1958.

13. Нечаева А. М. Новый Семейный кодекс // Государство и право. — 1996. — № 6. — С. 58.

14. Антошкіна В. К. Договірне регулювання майнових відносин подружжя // Право України. — 2005. — № 3. — С. 97.

15. Данилин В. И. Реализация и охрана брачно-семейных прав: Учеб. пособие. — Уфа, 1989.

16. Проблемы теории государства и права: Учебник / Под ред. С. С. Алексеева. — М., 1987.

17. Алексеев С. С., Дюрягин И. Я. Функции применения права // Правоведение. — 1972. — № 2. — С. 27.

18. Сильченко Н. В. Границы деятельности законодателя // Сов. гос-во и право. — 1991. — № 8. — С. 23.

19. Методологія приватного права: Зб. наук. пр. // Матеріали наук.-теорет. конф., Київ, 30 трав. 2003 р. — К., 2003. — С. 160.

20. Тихомиров Ю. А. Договор как регулятор общественных отношений // Правоведение. — 1990. — С. 28, 35.

21. Ромовська З. В. Семейный кодекс України: погляд в майбутнє // Право України. — 2001. — № 2. — С. 63.

22. Ромовська З. В. Семейный кодекс України — утверждения идеологии ненасильства // Адвокат. — 2002. — № 6. — С. 5–6.

23. Кашанина Т. В. Предпринимательство (правовые основы). — М., 1994. — С. 103.

24. Кашанина Т. В. Соотношение централизованного и децентрализованного правового регулирования // Правоведение. — 1991. — № 4. — С. 56.

25. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. — Пг., 1917.

26. Пергамент А. И. Роль судебной практики в восполнении пробелов законодательства о браке и семье // Судебная практика в советской правовой системе / Под ред. С. Н. Братуся. — М., 1975. — С. 173.

27. Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. — М., 1996. — С. 151; Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. — М., 2003. — С. 9.

28. Гражданское право: В 3 т. — Т. 3: Обязательственное право / Отв. ред. Е. А. Суханов. — М., 2006. — С. 173; Тихомиров Ю. А. Публичное право. — М., 1995. — С. 182.

29. Азимов Ч. Н. О соотношении частного и гражданского права // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 1995. — Вип. 30. — С. 90.

30. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / Под ред. Ю. С. Червоного. — К., 2003. — С. 21; Ромовська З. В. Семейный кодекс України: науково-практичний коментар. — К., 2003. — С. 38; Гражданское право: Учебник: В 2 т. — Т. 1 / Отв. ред. Е. А. Суханов. — М., 1998. — С. 9; Чалышев М. Ю. О межотраслевых связях гражданского и семейного права // Материалы Междунар. науч.-практич. конф., Москва, 5–6 декабря 2005 г. / Отв. ред. Л. Ю. Михеева. — М., 2005. — С. 21.

31. Семейное право України: Підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. — К., 2004.

32. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / Под ред. Ю. С. Червоного. — К., 2003. — С. 21; Червоный Ю. С. Понятие и особенности семейных правоотношений // Суспільство. Держава. Право. — Вип. 1: Цивільне право. — Одеса, 2002. — С. 21; Семейное право України: Підручник / За ред. В. С. Гопанчука. — К., 2002. — С. 13.

33. Жилінкова І. В. Семейное право: галузевий суверенітет чи десуверенізація? // Вісн. Академії правових наук України. — 2001. — № 3. — С. 155–156; Сібільов М. М. До питання про договірні засади регулювання сімейних відносин // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. — Вип. 63. — С. 49; Шевченко Я. М. Проблеми нового сімейного кодексу України // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. — Вип. 63. — С. 4.

34. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. — Кн. 1: Общие положения. — М., 1999.

35. Корецкий А. Д. Теоретико-правовые основы учения о договоре. — СПб., 2001.

36. Сібільов М. М. До питання про договірні засади регулювання сімейних відносин // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. — Вип. 63. — С. 49.

37. Кирич В. А. Функциональные связи правовых норм // Сов. государство и право. — 1972. — № 5. — С. 30–39.

38. Жилинкова И. В. Договорные отношения супругов // Весы Фемиды. — 1997. — № 2. — С. 28.

Майновий договір шлюбу спрямований на встановлення майнових сімейних прав і зобов'язань подружжя. Сутність договірної регулювання майнових відносин визначається з урахуванням загальних основ впливу права на громадські відносини.

Имущественный договор брака направлен на установление имущественных семейных прав и обязательств супругов. Сущность договорного регулирования имущественных отношений определяется с учетом общих основ влияния права на гражданские отношения.

The property contract of a matrimony is directed on an establishment of the property family rights and duties of spouses. The essence of contractual regulation of property relations is determined in view of the general bases of influence of the right to public attitudes.

Надійшла 5 червня 2008 р.

ТЕОРІЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ НАУКОВИХ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 3(19), с. 236–241

Розглядається теорія цивільно-правової відповідальності як система взаємозалежних і взаємоузгоджених понять, поглядів, висновків і суджень у відповідній сфері, її місце й розвиток у юриспруденції.

Термін “теорія” має багато значень. Ним визначається і розгорнуте вчення, і система поглядів, і система мислення, і висловлювання, що містять різну інформацію, котрі можуть вирізнятися за змістом, формою і ступенем складності, і продукт абстрагуючої діяльності людського розуму та ін. [22, 9].

У правознавстві у найширшому розумінні теорією цивільно-правової відповідальності називають вчення про цивільно-правову відповідальність, яке є однією із складових (елементів) вчення про цивільне право в цілому.

Вчення про цивільно-правову відповідальність є системою взаємозв'язаних і взаємоузгоджених понять, поглядів, висновків і суджень про цивільно-правову відповідальність як явище об'єктивної дійсності [11].

Зазначене вчення як наукове знання можна поділити на два основних рівня: емпіричний і теоретичний.

Емпіричне знання про цивільно-правову відповідальність є множиною висловлювань про абстрактні емпіричні об'єкти, які у сукупності дають змогу скласти уявлення про цивільно-правову відповідальність як явище об'єктивної дійсності. Тільки опосередковано, часто через довгий ланцюг ідентифікацій та інтерпретацій, воно є знанням про цивільно-правову відповідальність як явище, що реально існує (“річ у собі”) [23, 137]. При цьому воно є не логічним узагальненням результатів спостереження та експерименту, а певною понятійно-дискурсною моделлю чуттєвого знання [23, 137–138], оскільки отримується на емпіричному рівні наукового пізнання цивільно-

правової відповідальності як явища об'єктивної дійсності, що характеризується безпосереднім дослідженням реально існуючих суспільних відносин, що виникають між конкретними суб'єктами цивільного права. На цьому рівні відбувається процес накопичення інформації про цивільно-правову відповідальність як об'єкта, що досліджується.

Оскільки сучасні вчені отримують інформацію про реальне буття цивільного права переважно з матеріальних носіїв такої інформації, вони здебільшого мають справу з юридичними текстами.

Текст є вихідною точкою будь-якої гуманітарної дисципліни, він концентрує у собі всі особливості гуманітарного знання та пізнавальної діяльності — його комунікативну, значеннєву і ціннісну природу [16, 400].

Емпіричне знання про цивільно-правову відповідальність як явище об'єктивної дійсності якісно відрізняється від теоретичного знання [23, 140] про неї, яке отримується на раціональному (логічному) ступені пізнання, де шляхом використання певних наукових методів (зокрема, абстрагування, ідеалізації, мисленого експерименту та ін.) відбувається розкриття найбільш глибоких, суттєвих сторін, зв'язків, закономірностей, властивих цивільно-правовій відповідальності як об'єкту, що вивчається. Теоретичний рівень — більш висока “сходина” у науковому пізнанні. Тут висувуються відповідні наукові гіпотези і теорії [8, 421], отримуються такі форми знання, як поняття, принципи, ідеї та ін. Призначення теоретичного пошуку полягає не в тому, щоб встанови-

ти факти і визначити зовнішні зв'язки між ними, а в тому, щоб пояснити, чому вони існують, чим зумовлене їх існування, виявити можливості їх зміни [17, 125].

Отже, у строгому значенні терміни “теорія” і “вчення” не збігаються, відповідно не є тотожними поняття “теорія цивільно-правової відповідальності” та “вчення про цивільно-правову відповідальність”.

Але у сфері юридичних наук використання зазначених термінів як тотожних є припустимим, оскільки традиційно розуміння поняття “теорія” у правознавстві відрізняється від розуміння зазначеного поняття у природничих науках.

Так, згідно з вимогами природничих наук, будь-яка теорія повинна бути системою понять, постулованих тверджень і висновків, що логічно випливають із них. Елементами теорії (необхідними і достатніми) мають бути: 1) поняття; 2) первинні твердження (аксіоми); 3) доведені твердження (теореми-висновки). Таким чином, теорія є розвинутою формою організації наукового знання, яка в ідеальному випадку передбачає дедуктивний метод виведення знань — логічних наслідків. Жорстка дедуктивна структура теорії відповідає вимогам несуперечливості та повноти при виконанні головних функцій — пояснення і передбачення.

Юридичне ж знання (включаючи цивілістику) оперує поняттям теорії як певної сукупності поглядів ученого, системи висловлювань, не зв'язаних жорсткою дедуктивною послідовністю ідей, спрямованих на пояснення, інтерпретацію знання та пізнавальної діяльності [16, 13]. Але у будь-якому разі наукова юридична теорія є системою знань узагальнюючого характеру про предмет, яка відповідає певному рівню абстракції.

Різняться також способи викладення теорій вченими — представниками природничих наук і вченими — представниками юридичних наук. Перші, як правило, використовують два способи: 1) евристичний (коли як можна скоріше виявляються найбільш корисні, хоча і не обов'язково фундаментальні, висновки теорії і тут же демонструються способи їх застосування); 2) аксіоматичний (коли теорія викладається ясно і систематично, чітко вказуються первинні твердження, логічно та виразно визначаються поняття, що використовуються в теорії). Другі (і цивілісти зокрема), як правило, використовують так званий історичний спосіб (коли найбільш повно простежується історія становлення та розвитку наукової теорії, розглядаються різні спроби її побудови,

включаючи і помилкові) [9, 28–29]. Але яким би способом не була викладена теорія, особливе значення має при цьому організація відповідних понять, системна побудова і логічна обумовленість їх послідовності [5, 13].

На думку С. С. Алексєєва, “весь великий та багатогранний матеріал теорії цивільно-правової відповідальності розпадається на два головних структурних підрозділи, один з яких охоплює цивільні правопорушення, а інший — цивільно-правові санкції” [4, 27]. Але тут, на нашу думку, С. С. Алексєєв допускає неточність, оскільки навіть на перший погляд видно, що у самостійний підрозділ можна виокремити матеріали, які містять дослідження поняття цивільно-правової відповідальності. Якщо ж ретельніше проаналізувати теорію цивільно-правової відповідальності, то залежно від проблем, що досліджуються, можна виокремити такі основні підрозділи: 1) поняття цивільно-правової відповідальності; 2) принципи цивільно-правової відповідальності; 3) функції цивільно-правової відповідальності; 4) умови цивільно-правової відповідальності; 5) заходи цивільно-правової відповідальності; 6) механізм дії цивільно-правової відповідальності; 7) ефективність цивільно-правової відповідальності.

Якщо ж розглядати логічну структуру теорії цивільно-правової відповідальності, то вона виглядає як ієрархія понять, головним з яких є власне поняття цивільно-правової відповідальності.

Незважаючи на велику кількість наукових публікацій із зазначеної проблематики, у цивілістиці й сьогодні відсутня єдність думок з більшості загальнотеоретичних питань цивільно-правової відповідальності.

Без перебільшення можна сказати, що сьогодні вчені-цивілісти є майже одностайними лише у визнанні того, що цивільно-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, яка, у свою чергу, є різновидом соціальної відповідальності [6]. Інші питання носять переважно дискусійний характер.

Так, у цивілістиці, як і в загальній теорії права, впродовж кількох десятиліть дискутується проблема так званої двохаспектної правової відповідальності — позитивної (проспективної) та негативної (ретроспективної). Існує проблема поняття цивільно-правової відповідальності. Незважаючи на багато десятиліть наукового дискурсу щодо цього питання, єдиного поняття цивілістика так і не розробила. Можна виокремити два основних підходи до його визначення: 1) моністичний (цивільно-правова відповідальність розглядаєть-

ся як єдине ціле і відповідно визначається її єдине поняття); 2) дуалістичний (договірна та недоговірна відповідальність розглядаються окремо та відповідно визначаються їх поняття). Крім того, можна виокремити такі основні концепції поняття цивільно-правової відповідальності: концепцію відповідальності як “санкції”, концепцію відповідальності як “обов’язку”, концепцію відповідальності як “правовідношення” та ін.

Крім того, при вирішенні питання щодо вини як умови цивільно-правової відповідальності науковці не можуть дійти єдності у жодному аспекті: 1) дискутується проблема вини як *необхідної* умови цивільно-правової відповідальності; 2) існує проблема визначення *поняття* вини у цивільному праві (як визначати: на підставі поведінкової чи психологічної концепції?); 3) не вирішена проблема природи вини юридичної особи та ін.

Суттєвою особливістю теорії цивільно-правової відповідальності є те, що погляди, висловлені науковцями у XIX–XX ст., входять до її змісту і не відкидаються як такі, що не відображають ані сучасного стану відповідних суспільних відносин, ані сучасного рівня їх правового регулювання. Хоча сьогодні, безумовно, необхідно враховувати, що теоретичні висновки щодо цивільно-правової відповідальності були зроблені на підставі дослідження чинного на той час законодавства і відповідного стану суспільних відносин. Сучасні ж суспільні відносини у сфері дії цивільного права суттєво відрізняються від суспільних відносин минулих історичних періодів. Відповідно відрізняється і правосвідомість науковців-юристів, які досліджували проблеми цивільно-правової відповідальності.

Враховання правосвідомості вченого у жодному разі не повинно залишатися поза увагою, оскільки юридична наука взагалі та цивілістика зокрема щільно пов’язані з правосвідомістю — з правовою ідеологією, яка поряд з правовою психологією утворює правосвідомість як соціально-правовий феномен.

Правосвідомість — це сукупність уявлень, поглядів, переконань, оцінок, настроїв і почуттів людей до права і державно-правових явищ. У теорії права виокремлюють гносеологічний і соціологічний аспекти правосвідомості. Гносеологічний аспект показує рух від дійсності до свідомості, коли ідеї і погляди виступають як результат відображення дійсності. Соціологічний аспект визначає перехід від свідомості до дійсності, в результаті якого формуються певні моделі поведінки. Відбувається осмислення і підтвердження ролі пра-

ва, надається його оцінка з точки зору моральних критеріїв, усвідомлення необхідності діючої системи законодавства, а також осмислення потреби у зміні та доповненні чинних нормативно-правових актів, сприйняття процесів і результатів правозастосовчої практики [19, 384].

Правосвідомість є складним комплексом психологічних та ідеологічних компонентів (елементів), тому у сучасній теорії права вона, як уже зазначалося, розподіляється на правову психологію і правову ідеологію. Правова психологія “охоплює сукупність правових почуттів, ціннісних відносин, настроїв, бажань і переживань, характерних для особистості (конкретної людини), всього суспільства в цілому чи конкретної соціальної групи”. Під правовою ідеологією, як правило, розуміється “систематизоване наукове вираження правових поглядів, принципів, вимог суспільства, різних груп і верств населення” [18, 305–309].

Яскравим прикладом правової ідеології є марксистсько-ленінська концепція права та держави, що панувала за радянських часів. У Радянському Союзі “процес накопичення знань про державу і право, дослідження державно-правових явищ відбувалися лише на основі наукової бази, закладеної теоретиками марксизму-ленізму та їх послідовниками, відступ від якої не допускався. Всі знання, теорії, дослідження, що суперечили або не збігалися з марксистсько-ленінським вченням, таврувалися як буржуазні, вважалися антинауковими, шкідливими, такими, що підривають основи побудови радянської держави” [10, 20]. Наукові правові дослідження радянських учених будувалися на розмежуванні правових систем соціалістичних і капіталістичних держав, а отже, як правило, містили обґрунтування переваги радянського права над капіталістичним.

Але саме наукові знання, отримані в результаті здійснення фундаментальних досліджень радянськими вченими, складають основну частину теорії цивільно-правової відповідальності. І ми не можемо не визнати, що наукові розробки багатьох радянських правознавців здебільшого, незважаючи на певні ідеологічні деформації, є величезною інтелектуальною спадщиною, яка потребує вивчення.

Водночас слід враховувати, що не всі наукові результати радянської доби нині становлять однакову цінність. Праці, в яких міститься лише аналіз чинного на той час цивільного законодавства (насамперед ЦК УРСР 1922 р. [1] та ЦК УРСР 1963 р. [2]) і практики його застосування та в яких відсутні певні теоретичні узагальнення,

становлять інтерес лише з історіографічної точки зору. Фундаментальні ж цивілістичні дослідження, такі, наприклад, як праця Г. К. Матвеева “Вина в советском гражданском праве” (1955 р.), не втрачають своєї значущості й сьогодні.

Але стосовно наукових розробок, здійснених правознавцями в умовах радянського суспільства, як вірно зауважує С. С. Алексєєв, потрібно постійно мати на увазі, що вони — навіть у позитивних своїх аспектах — зорієнтовані все-таки на публічно-правову культуру. Ці розробки, особливо узагальнюючого характеру, часто не беруть до уваги дані й цінності приватно-правової культури (наприклад, договірної форми юридичного регулювання), які з багатьох фундаментальних проблем правової теорії покликані слугувати відправним пунктом наукового аналізу [3, 550].

Публічно-правова зорієнтованість наукових праць радянських цивілістів здебільше була зумовлена змістом радянського цивільного законодавства. Якщо, наприклад, взяти ЦК УРСР 1963 р., то багато його норм відображали публічно-правові засади, хоча, як вірно зазначають О. І. Харитонova та Є. О. Харитонов, необхідно визнати, що в той час мала місце й часткова, прихована рецепція деяких положень та ідей римського і буржуазного приватного права [24, 538].

Зміст ЦК України 2003 р. свідчить про загальні приватні засади регулювання відповідних суспільних відносин, а концепція, що лежить в основі зазначеного нормативно-правового акта, виходить насамперед з того, що ЦК є кодексом громадянського суспільства, в якому переважають горизонтальні зв'язки між юридично рівноправними партнерами, а не відносини вертикальної впорядкованості [20]. Такий підхід до регулювання суспільних відносин яскраво демонструє те, що ідеологічною основою вітчизняної юриспруденції є ідеологія формування в Україні соціальної правової держави і громадянського суспільства, і цілком узгоджується зі змістом ст. 1 Конституції України, в якій встановлюється, що “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”.

Результати сучасних вітчизняних наукових досліджень проблем цивільно-правової відповідальності здебільше свідчать про те, що цивілісти у наукових пошуках керуються саме цими орієнтирами. Але якість зазначених досліджень залишає бажати кращого. Зокрема, змістовний аналіз сучасної вітчизняної юридичної літератури, на жаль, надає підстави стверджувати, що сучасні публікації з проблем цивільно-правової відпові-

дальності, як правило, не містять нових ідей, крім того, найчастіше дослідження носять прикладний, а не фундаментальний, характер.

Наукова теорія цивільно-правової відповідальності як в Україні, так і в інших країнах, що утворилися після розпаду колишнього СРСР, останнім часом розвивається переважно за рахунок уточнень, конкретизації, певного розвитку первісного знання, внаслідок чого основний рух відбувається здебільше всередині вже сформованих понять та уявлень. Нерідко отримані результати виявляються повторенням уже відомого, хоча наукова думка повинна час від часу приходити до нового поняття про явище чи його конкретну сторону, яким наука раніше не оперувала [12; 13].

Крім того, не завжди враховуються ті зміни, яких зазнав класичний інститут цивільно-правової відповідальності у багатьох країнах світу у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст., а саме: розширення сфери застосування цивільно-правової відповідальності, розвиток інституту безвинної відповідальності; поширення добровільного та обов'язкового страхування цивільної відповідальності, встановлення граничних розмірів відшкодування; диференціація правового режиму майнової відповідальності залежно від характеру порушеного інтересу та ін.

Ще однією негативною ознакою сучасних досліджень проблем цивільно-правової відповідальності є те, що дуже часто на сторінках юридичної періодики фахівці висловлюють свої точки зору без достатньо чіткої, розгорнутої аргументації, через що немає можливості простежити логічний ряд дослідження, а окремі фахівці замінюють вивчення права як соціальної реальності вивченням термінології закону, в результаті чого досліджуються не правові явища, а різні значення слів, які містяться у нормативних актах. Так, наприклад, при дослідженні понять “санкція” і “відповідальність” аргументація інколи будується не на доводах, які спираються на право, практику його застосування та тенденції розвитку, а на посиланні на тлумачні словники [15, 249].

Крім того, на підставі аналізу змісту теорії цивільно-правової відповідальності можна дійти висновку, що цивілісти у багатьох випадках вивчають не ті реальні суспільні відносини, що виникають та існують між суб'єктами цивільного права, а лише моделюють певні ідеальні юридичні конструкції. Але чи можна без з'ясування дійсної взаємодії елементів певної гуманітарної сфери визначити, як вони повинні вірно взаємодіяти? На нашу думку, тут необхідно враховувати ту об-

ставину, що цивільно-правову відповідальність як явище об'єктивної дійсності "можна уявити двома способами: спочатку як абстрактний об'єкт, тобто як можливу форму поведінки, яка виражається системою правил, та як реалізацію думки та поведінки певних особистостей в певний час і в певному місці дії, специфікованих цими правилами..." [21, 62]. І лише після цього можна будувати модель юридичної конструкції.

Але сама юридична конструкція, як вірно зазначає М. М. Коркунов, "не повинна відповідати в усіх своїх нюансах дійсності. Вісі кристала, орбіта Місяця існують лише у нашому уявленні, ми лише уявляємо їх собі. І це жодним чином не заважає цим конструкціям мати високе наукове значення. Тому не біда, якщо і юридична конструкція не є простою копією дійсності. Оцінка її повинна обумовлюватися виключно тим, чи є вона придатною формою для наочного відтворення всіх якостей правових явищ та їх взаємного співвідношення" [14, 427]. Водночас для того, щоб конструкція відповідала своєму призначенню, вона повинна задовольняти певним загальним умовам, які Р. Ієрінг називає законами юридичної конструкції: 1) умові повноти (конструкція повинна покривати собою різноманітні окремі випадки, всі вони, у свою чергу, мають вміщуватись у її рамки); 2) умові послідовності (конструкція повинна бути послідовною і у двоякому відношенні: а) вона сама не повинна бути винятком із більш загальних юридичних положень; б) вона повинна бути такою, щоб рішення всіх окремих питань, що стосуються даних відносин, впливало як необхідний логічний висновок); 3) умові простоти (конструкція повинна бути простою, природною, оскільки дуже складна чи штучна конструкція може не полегшити, а лише ускладнити розуміння) [4, 427–428].

Наступним недоліком сучасних досліджень проблем цивільно-правової відповідальності є нездатність багатьох науковців досягнути весь феномен права, внаслідок чого вони вивчають окремий фрагмент правової дійсності поза його зв'язками з іншими правовими явищами, тобто замість системного осмислення правових явищ нам пропонується фрагментарний підхід, який у кращому разі лише спотворює справжній стан речей.

На жаль, зазначені негативні явища спостерігаються не лише у цивілістиці, а й в інших галузях юридичних наук, навіть у самій теорії права та держави. Як вірно зазначає А. М. Величко, якщо у минулі століття відбувалася боротьба цілих наукових шкіл і напрямів, їх протистояння,

то сучасна юридична наука здебільшого надає нам або довідникову літературу, що містить набір матеріалу, або схоластичну, де спір іде про частковості, які не мають по суті ані наукового, ані практичного значення [7].

Таким чином, певною мірою зниження якості наукових досліджень можна пояснити сучасною проблемою орієнтації у величезному об'ємі інформації. Кількість наукових публікацій збільшується величезними темпами. У таких умовах обмін науковими ідеями стає все більш ускладненим. Вирішення цієї проблеми необхідно шукати передусім в організації зберігання та автоматизації пошуку інформації на підставі використання комп'ютерних технологій [8, 387]. Хоча, за великим рахунком, хто хоче отримати відповідну інформацію, завжди її отримає попри будь-які перешкоди.

Література

1. Гражданский кодекс УССР. — М.: Госюриздат, 1954. — 143 с.
2. Цивільний кодекс Української РСР: Офіц. текст із змін та допов. за станом на 1 квітня 1988 р. — К.: Політвидав України, 1988. — 269 с.
3. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. — М.: НОРМА, 2001.
4. Алексеев С. С. О составе гражданского правонарушения // С. С. Алексеев. Избранное. — М.: Статут, 2003.
5. Ануфриева Л. П. Соотношение международного публичного и международного частного права: правовые категории. — М.: Спарк, 2002.
6. Басін К. В. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності // Правова держава: Щорічник наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2003. — Вип. 14. — С. 108–114.
7. Величко А. М. Послесловие // Ф. В. Тарановский. Энциклопедия права. — 3-е изд. — СПб.: Лань, 2001. — 540 с.
8. Голубинцев В. О., Данцев А. А., Любченко В. С. Философия для технических вузов. Сер. "Высшее образование". — Рн/Д: Феникс, 2003.
9. Егоров С. Н. Аксиоматические основы теории права. — СПб.: Лексикон, 2001.
10. Иванов В. В. Деидеологизация научного знания — основная задача теории права и государства на современном этапе // Теория права и государства: Учебник. — Х.: ООО "Одиссей", 2006. — С. 20.
11. Канзафарова І. С. Наука гражданского права в системе правознавства // Вісн. Одеськ. ін-ту внутрішніх справ. — 2004. — № 4. — С. 74–77.
12. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності: окремі зауваження // Прокуратура. Людина. Держава. — 2004. — № 10. — С. 82–88.

13. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності: Монографія. — Одеса: Астропринт, 2006. — 264 с.
14. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / Предисл. И. Ю. Козлихина. — СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003.
15. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. — М.: ИКД "Зерцало-М", 2002.
16. Микешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: Учеб. пособие. — М.: Прогресс-Традиция; МПСИ; Флинта, 2005.
17. Образцов П. И. Методы и методология психолого-педагогического исследования. — СПб.: Питер, 2004.
18. Общая теория государства и права. Академ. курс: В 3 т. — 2-е изд. перераб. и доп. / Отв. ред. М. Н. Марченко. — М.: ИКД "Зерцало-М", 2001. — Т. 3.
19. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. — М.: Издат. группа "НОРМА-ИНФРА-М", 1999.
20. Пушкін О., Скакун О. Концепція нового Цивільного кодексу України // Українське право. — 1997. — Число 1. — С. 8.
21. Ролз Джон. Теория справедливости / Пер. с англ. В. В. Целищева при участии В. Н. Карповича, А. А. Шевченко. — Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995.
22. Сурилов А. В. Теория государства и права: Учеб. пособие. — К.; О.: Выща шк., 1989.
23. Философия науки: Учеб. пособие для вузов / Под ред. С. А. Лебедева. — М.: Академ. проект; Трикта, 2004.
24. Харитонов О. І., Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. — 2-ге вид., допов. — Х.: Одиссей, 2006.

Найбільш значущі дослідження вітчизняної юриспруденції ґрунтуються на ідеології формування в Україні соціальної правової держави й громадянського суспільства. При побудові юридичних конструкцій варто звернути особливу увагу на їх адекватність, що досягається за рахунок задоволення певним умовам.

В основе наиболее значимых исследований отечественной юриспруденции находится идеология формирования в Украине социального правового государства и гражданского общества. При построении юридических конструкций следует обратить особое внимание на их адекватность, которая достигается за счет удовлетворения определенным условиям.

In a basis of the most significant researches of domestic jurisprudence there is an ideology of formation in Ukraine a social lawful state and a civil society. Thus at designing of law constructions it is necessary to pay special attention on their adequacy which is achieved due to satisfaction to the certain conditions.

Надійшла 13 червня 2008 р.